

बुद्धसासन

त्रैमासिक, मराठी

वर्ष ५ वे, अंक १६ वा, जुलै ते सप्टेंबर २०२२ बुद्धाब्द २५६६

अनुक्रमणिका

- ◆ संपादकिय 3
- ◆ विनयपिटकातील विनय समाजाची गरज आहे 7
- शांतारामजी इंगळे
- ◆ भिक्खूणी संघ - आठ गुरु धम्म 9
- बी. सी. लॉ
- ◆ शिष्य आणि गुरुंचे कर्तव्य 13
- नागसेन गमरे, कळंबोली
- ◆ विनय पिटकातील भेद 21
- अरविंद भंडारे
- ◆ आरोग्य : विनय पिटकात अंतर्निहित एक 22
सकारात्मक जैव-नैतिक संकल्पना
- रिद्धी चक्रवर्ती, काश्मिर विद्यापिठ
- ◆ विनय पिटकामध्ये वर्णित गुन्हे आणि 29
शिक्षा / प्रायश्चित्त
- जयिता गांगुली

□ मुख्य संपादक □
अरविंद भंडारे

□ संपादकीय मंडळ □
विशाल मोरे

रोहीणी जुवाटकर - भंडारे
शांतारामजी इंगळे, देवदत्त कांबळे
जगन्नाथ काळे, संतोष आयरे

□विधी सल्लागार □
अनिल वैद्य (माजी न्यायाधिश)

□प्रकाशक □
पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट, मुंबई

□सल्लागार मंडळ□
नागसेन गमरे, अरुण वाघमारे,
अरुण साळुंके, रॉकेश यादव,
रामचंद्र सकपाळ, विकास ढवळे, प्रमोद पोळ

□संपादकीय पत्रव्यवहार□
अरविंद भंडारे
५४/७८, बी. डी. डी. चाळ,
वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.
भ्रमणध्वनी: ९९६७६९२०१४

हे त्रैमासिक पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट,
मुंबई यांनी खाजगी वितरणाकरीता छापून
पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट, मुंबई
५४/७८, बी. डी. डी. चाळ, वरळी,
मुंबई - ४०० ०१८. येथून प्रसिद्ध केले. या
त्रैमासिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखातील मतांशी संपादक
मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

किंमत रु. ५०/-

वार्षिक वर्गणी रु. २००/-

पंचवार्षिक वर्गणी रु. १०००/-

आजन्म वर्गणी रु. ५०००/-

□ मुखपृष्ठ सजावट □
अमोल सुर्यकांत कांबळे

□अक्षर जुळणी□
पी.सी.मॅन कॅम्प्युटर,
दादर

वर्गणीदारांना विशेष सुचना

वार्षिक वर्गणी/आजन्म वर्गणी - पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट,
मुंबई ५४/७८, बी. डी. डी. चाळ, वरळी, मुंबई - १८
या पत्त्यावर मनिऑर्डरने किंवा बँक खात्यावर जमा करू शकता.

Bank Name : ABHYUDAYA CO. OP. BANK LTD.
ACCOUNT NAME : PALI RESEARCH
INSTITUTE MUMBAI
AC NO. : 013011100064813
BRANCH : WORLI
IFSC CODE : ABHY0065013
GOOGLE PAY NO.: 9967692014

वर्गणीदारांना अंक स्पीड पोस्टने घरपोच हवा असल्यास
संपादकांना फोन करून स्पीड पोस्ट चार्जेस विचारून पाठविणे.
वर्गणीदारांनी नुतनीकरणासाठी वार्षिक वर्गणी
पाठविताना आम्हांस सूचित करावे.

पालि भाषा व ब्राह्मी लिपी कार्यशाळा

पालि भाषेचा प्रचार व प्रसार जन सामान्यांपर्यंत व्हावा या सद्हेतूने स्थापन झालेल्या पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट, मुंबईच्या वतीने दोन दिवसांची पालि भाषा व ब्राह्मी लिपी कार्यशाळा वेगवेगळ्या शहरात/ गावात घेतली जाणार आहे. तरी पालि भाषा व ब्राह्मी लिपी प्रेमी यांनी या सुवर्णसंधीचा अवश्य फायदा घ्यावा. कार्य शाळेची फी नाममात्र असेल.

अधिक माहितीसाठी खालील भ्रमणध्वनीद्वारे किंवा ई-मेलद्वारे संपर्क साधावा.

Email : paliresearchinstitute@gmail.com

Web : www.paliresearchinstitute.com

अरविंद भंडारे - ९९६७६९२०१४

प्रिय, जाहिरातदार,

सप्रेम जय भिम,

उपरोक्त संस्थेच्या वतीने पालिभाषेचा पर्यायाने बौद्ध धम्माचा प्रचार सर्वसामान्यांपर्यंत व्हावा. या हेतूने बुद्धसासन नावाचे त्रैमासिक सुरू केले आहे. हे त्रैमासिक पालि भाषेचा, बौद्ध धम्माचा इतिहास, आदर्श संस्कृती, कला, वाङ्मय व तत्त्वज्ञान इत्यादिंना संपूर्ण वाहिलेले आहे. तसेच त्यात महिला व तरुण यांच्यासाठी वेगळे सदर असतील. आपल्या सारख्या सामाजिक बांधिलकी माननाऱ्यांनी या त्रैमासिकात आपली जाहिरात प्रसिद्ध करून व वार्षिक/आजन्म सभासद बनून समाज प्रबोधनाच्या या कार्यात सहभागी व्हावे हीच आपणांस नम्र विनंती.

आपण जाहिरात देऊन या पवित्र कामास हातभार लावाल ही खात्री आहे.

जाहिरातीचे दर खालीलप्रमाणे आहेत.

पान	दर रूपये
मुखपृष्ठ बाहेरील (रंगीत)	६,०००/-
मलपृष्ठ आतील (रंगीत)	५,०००/-
संपूर्ण आतील पान (रंगीत)	४,०००/-
अर्धे पान (रंगीत)	२,०००/-
पाव पान (रंगीत)	१,०००/-

आपला धम्मबंधू
संपादक

- : त्रैमासिक प्राप्तीकरीता संपर्क :-

उत्तर प्रदेश	:-	राजेश चन्द्रा, लखनौ - ९४१५५६५६३३
बिहार	:-	भिक्षु प्रग्यादिप महाथेरो, अखिल भारतीय भिक्षु संघ विहार - ९४७०८५२०७८
मध्यप्रदेश	:-	रामानंद जाधव - ९०९८३०८४०४, जे. पी. पेठारी - ९७५२७५९८७९
नागपुर	:-	महानागरत्न - ८२७५९२११८५
मलकापुर, बुलढाणा	:-	शांतारामजी इंगळे - ९९६०७९६८२७
मुंबई	:-	अरविंद भंडारे - ९९६७६९२०१४
गुजरात	:-	अनिलकुमार पाटील, अहमदाबाद - ९७२५५०५४२२

संपादकिय

सामणेर शिक्षा व सेखिय धम्म

वन्तं न परिपुरेन्तो, सीलं न परिपूरति ! अशुद्ध सीलो दुप्पञ्जो दुक्खान परिमुञ्चति ।

अर्थात :- जे व्रत पूर्ण करत नाहीत. शिल देखील पूर्ण करत नाहीत. तो अशुद्ध शिलधारी मुखर् दुखातून मुक्त होत नाही.

बुद्ध धम्माच्या संवर्धनासाठी, प्रचारासाठी व धम्म जाणून घेण्यासाठी आज जगभरात विविध शिबीर राबवली जातात. परंतु यात सर्वात प्रभावी आणि सलोख ज्ञान देणारं शिबीर म्हणजे सामणेर शिबीर. आज सर्वच देशात जेथे जेथे भिक्खू संघ वास्तव्य/विहार करतो तिथे सामणेर शिबीराचे आयोजन केले जात असल्याचे पाहण्यात येते. बुद्ध धम्माच्या इतिहासात सर्वप्रथम सामणेर झाले ते आयुष्मान राहुल! भगवान बुद्ध जेव्हा कपिलवस्तूस येतात तेव्हा बाल राहुल आपल्या पित्याला आपला वारसा मागतो. त्यावेळी भगवान बुद्ध राहुल यास प्रवज्जित करून सामणेर म्हणून भन्ते सारिपुत्त यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रवज्जित करतात. यापुढे काही दिवसांनी एक असा प्रसंग घडतो की, सारिपुत्तांच्या पूर्वाश्रमीच्या नात्यातील लोक एक बालक त्यांच्याकडे आणतात, प्रवज्जा देण्याविषयी विनंती करतात. त्यावेळी सारीपुत्त म्हणतात - तथागतांनी एका उपाध्यायाला एकावेळी एकच सामणेर ठेवण्याविषयी सांगितले आहे. त्यांनी भगवंतांना ही गोष्ट सांगितली. तेव्हा भगवंतांनी नियम केला की, एक उपाध्याय एकापेक्षा अधिक सामणेरांना ठेवू शकतात. जर ते सामणेर उपदेश ग्रहण करण्यास व अनुशासन पाळण्यास तयार असतील तर! आज सामणेर शिबीर कोणत्या आधारावर होत असतात. त्याकरिता वरील संदर्भ पुरे आहे.

यानंतर प्रवज्जा देण्यासाठी कोणत्या व्यक्तीस अयोग्य ठरविले गेले आहे. हे पाहूया.

- 1) ज्यांना कोड, फोडा, चर्मरोग, शरीराला सूज, फेफरे येते.
- 2) जे राजसैनिक आहेत.
- 3) जे ध्वजबंध डाकू आहेत.
- 4) जे कारागृह तोडून पळालेले डाकू आहेत.
- 5) ज्यांना कोडे मारले गेले आहेत. राजदंड मिळाला आहे किंवा ज्याला शिक्का (दाग) मारला आहे.

6) जे कर्जदार आहेत.

7) जे लिखित चोर आहेत.

8) जे गुलाम आहेत.

खालीलपैकी व्यक्तीना देखील सामणेर बनविणे चुकीचे आहे.

हात नसलेले (कापलेले), पाय नसलेले, हात - पाय दोन्ही नसलेले, नाक नसलेले, कान नसलेले, बोट नसलेले (कापलेले) अर्धे बोट नसलेले, टोक नसलेले, सर्व बोटं कापल्यामुळे सापाच्या फण्यासारखे हात असलेले, कुबडे, बुटके, वाईट रोग असणारे, परिषद दूषक, काणे, लुळे, लंगडे, पक्षाघात असणारे, चालण्या-फिरण्यास असमर्थ, वार्धक्य आलेले, आंधळे, मुके, बहिरे, आंधळे आणि बहिरे, आंधळे किंवा मुके!

वरील सर्व प्रकारच्या व्याधी आणि लक्षणे असणाऱ्या व्यक्तीस प्रवज्जा दिली जात नाही. त्याची काही सबळ कारणे देखील आहेत व उदाहरणे देखील आहेत. लेख विस्तारभयामुळे ती येथे देत नाही. परंतु विनयपिटक बौद्ध साहित्यात याची उदाहरणे आढळून येतात.

सामणेर दिक्षा देण्यासाठी सामणेराचे वय परिस्थिती खुद्द तथागतांनीच कथन केलेली आहे.

एके समयी एक परिवार एका महामारीच्या साथीत मरण पावला. त्यात फक्त पिता आणि पुत्र दोघेच वाचले. एकत्रच ते भिक्खू संघात प्रवज्जित होऊन एकत्रच भिक्षाटनास जात. जेव्हा पित्याला भिक्षा मिळे तेव्हा ते मूल पळत पळत त्याच्याकडे येई. मला पण द्या. बाबा मला पण द्या. असा हट्ट करी. हे दृश्य पाहून लोक हैरान होत, धिक्कारत व दुःखी होत. म्हणत, शाक्यपुत्रीय श्रमण अब्रम्हचारी असतात. हे मूल भिक्खुणीपासून उत्पन्न झाले आहे. भिक्खूंनी ही घटना तथागतांना सांगितली. त्यावेळी भगवंत म्हणाले - '15 वर्षापेक्षा कमी वयाच्या बालकांना श्रामणेर बनविले जाऊ नये. जो करेल त्याला दुक्कट दोष लागेल.' त्याच समयी भन्ते आनंद यांचा एक श्रद्धाळू उपासक महामारीने मरण पावला. त्याच्यामागे त्याची दोन मुले राहिली. ते त्यांच्या घरातील नेहमीच्या शिरस्त्याप्रमाणे भिक्खुला पाहून त्यांच्याकडे पळत येत असत. भिक्खु दूर करत, फटकारत त्यामुळे ती लहान मुले रडू लागत. तेव्हा आनंद यांच्या मनात विचार आला की ही मुलं 15 वर्षापेक्षा कमी वयाची आहेत. परंतु असा उपाय करता येईल का, ज्यामुळे ही लहान मुलं नष्ट होण्यापासून वाचवता येईल? तेव्हा भन्ते आनंद

यांनी तथागतांना आपला विचार सांगितला. तेव्हा भगवंत म्हणाले - आनंद ही लहान मुलं कावळा उडवण्याच्या लायक आहेत काय? आनंद म्हणाले - हो भगवान! तेव्हा भगवंतानी एक कथा सांगून म्हणाले - 15 वर्षांपेक्षा कमी वयातील जी मुलं कावळा उडवू शकतील. अशा लहान मुलांना सामणे बघण्याची मी अनुमती देतो.

सामणे विनयाचे नियम तयार होऊन आज 2500 वर्षांचा काळ लोटला आहे. तरीही ज्यांना सामणे बघण्याची इच्छा असते. त्यांना नियमांचे काटेकोरपणे पालन करावे लागते. उपाध्यायाकडून हे विनय सामणेरांना शिकवले जातात. यामध्ये विनयानुसार प्रथम प्रवज्जा विधी होते. उपाध्यायांना प्रवज्जा देण्यासंबंधी याचना करतात. 3 वेळा याचना केल्यानंतर श्रामणेरांना चिवर दिले जाते. चिवर घेतल्यानंतर याचक ते चिवर का धारण करत आहेत? याचा उपदेश (पञ्च वेक्खना) कथन करतात. यानंतर सामणे तिसरण व पंचशील मिळण्याकरिता उपाध्यायांना याचना करतात. तीन वेळा शरण गमन झाल्यानंतर शील ग्रहण करतात व उपाध्यायांना उपाध्याय होण्याकरिता विनंती केली जाते. ज्यास 'उपज्जाय गहण' म्हटले जाते. यानंतर उपाध्याय सामणेरांना 'सामणे पज्ज' (सामणे प्रश्न) विचारतात. एक नामं किं... द्वि नामं किं...

त्यानंतर कायेसंबंधी द्वात्तिसाकारं म्हणजे शरीरात असणाऱ्या 32 शरीरांगाबद्दल माहिती देतात. उदा. : केस, लोम, नख, दांत, मस्तिष्क इत्यादी... यानंतर पञ्च वेक्खना म्हणजे चिवर पञ्च वेक्खना, पिण्डपात पञ्चवेक्खना, सेनासन पञ्चवेक्खना, गिलान पञ्चवेक्खना, अतीत पञ्चवेक्खना म्हणजेच चिवरांसंबंधी, भिक्षाटणाविषयी, शयनासनाविषयी, औषधांसंबंधी या बाबी स्विकारणाऱ्या कारणासंबंधी उपदेश दिला जातो.

सुरुवातीच्या या प्रारंभीक गोष्टीनंतर सामणे शिक्षा ज्यात दस सील व दहा पाराजिक शिकवले जातात. यासोबतच चतुपटिसुखिसीलं (चार परीसुद्धशील) व सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे पंच्यात्तर सेखिय धम्म शिकविले जातात. त्या पंच्यात्तर सेखिय धम्मात खालीलपैकी विनय पाळावयाचे असतात.

• परिमण्डल वग्गो

1) परिमण्डल चारी बाजूनी व्यवस्थित घालून शिक्षा ग्रहण केली पाहिजे.

- 2) परिमण्डल ओढणार ही शिक्षा ग्रहण केली पाहिजे.
- 3) गृहस्थाच्या घरी शरीराला पूर्णपणे आच्छादित करून प्रवेश करेन.
- 4) गृहस्थाच्या घरात व्यवस्थित शरीराला आच्छादित करून बसणार.
- 5) गृहस्थाच्या घरात संयमाने प्रवेश करणार.
- 6) गृहस्थाच्या घरात संयमाने बसणार.
- 7) गृहस्थाच्या घरात प्रवेश करताना नजर खाली करून प्रवेश करणार.
- 8) गृहस्थाच्या घरात नजर खाली करून बसणार.
- 9) गृहस्थाच्या घरात शरीरास उताणे करणार नाही.
- 10) गृहस्थाच्या घरात शरीराला विना उताणे करता बसणार

• उज्जग्घिक वग्गो

- 11) गृहस्थाच्या घरात हसत, खिदळत प्रवेश करणार नाही..
- 12) गृहस्थाच्या घरात न हसता खिदळता बसणार.
- 13) गृहस्थाच्या घरात शांतपणे प्रवेश करणार.
- 14) गृहस्थाच्या घरात शांतपणे बसणार.
- 15) गृहस्थाच्या घरात देहाचा प्रहार न करता प्रवेश करणार.
- 16) गृहस्थाच्या घरात देहाला प्रहार न करता बसणार.
- 17) गृहस्थाच्या घरात बाहुंचा प्रहार न करता प्रवेश करणार.
- 18) गृहस्थाच्या घरात बाहुंचा प्रहार न करता बसणार.
- 19) गृहस्थाच्या घरात डोके न हालवता प्रवेश करणार.
- 20) गृहस्थाच्या घरात डोकं न हालवता बसणार.

• खम्भक वग्गो

- 21) गृहस्थाच्या घरात कमरेवर हात न ठेवता प्रवेश करणार.
- 22) गृहस्थाच्या घरात कमरेवर हात न ठेवता बसणार.
- 23) गृहस्थाच्या घरात डोके झाकून प्रवेश करणार नाही.
- 24) गृहस्थाच्या घरात डोके झाकून बसणार नाही.
- 25) गृहस्थाच्या घरात हातानी (पंजाने) प्रवेश करणार नाही.
- 26) गृहस्थाच्या घरात पालथी मारून बसणार नाही.

- 27) गृहस्थाच्या घरात भिक्षान्न सत्कारपूर्वक ग्रहण करणार.
- 28) गृहस्थाच्या घरात भिक्षापात्र पाहूनच भिक्षान्न ग्रहण करणार
- 29) गृहस्थाच्या घरात प्रमाणात सुपासाहित भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- 30) पात्रात समतोल राखून भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- **सक्कच्च वग्गो**
- 31) सत्कारासह भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- 32) पात्राची काळजी घेऊनच भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- 33) एकाच बाजूने भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- 34) प्रमाणात सूपासह भिक्षान्न ग्रहण करणार.
- 35) पिंडाला (गोळयाला) निवडून निवडून ग्रहण करणार नाही.
- 36) अधिकच्या इच्छेने डाळ किंवा भाजी भातासह घेणार नाही.
- 37) स्वस्थ असताना ही आपल्याकरिता डाळ व भाताची मागणी करणार नाही.
- 38) अनअवाज्ञेच्या विचाराने दुसऱ्याच्या पात्राकडे पाहणार नाही.
- 39) मोठा घास बनवणार नाही.
- 40) घास गोल बनवणार.
- **कबळवग्गो**
- 41) घासाला तोंडाजवळ आणल्याशिवाय मुखद्वार खोलणार नाही.
- 42) भोजन करताना प्रत्येकवेळी हात मुखात घालणार नाही.
- 43) तोंडात घास असताना बोलणार नाही.
- 44) घास उडवून उडवून खाणार नाही.
- 45) घास कापून कापून खाणार नाही.
- 46) गाल फुगवून खाणार नाही.
- 47) हात झाडून झाडून खाणार नाही.
- 48) उष्ट्र सांडवून खाणार नाही.
- 49) जीभेचा आवाज करत खाणार नाही.
 - 50) मच मच करत खाणार नाही.
 - **सुरुसुरू वग्ग**
 - 51) सुरसुर करून खाणार नाही.
 - 52) हात चाटून चाटून खाणार नाही.
 - 53) पात्र चाटून चाटून खाणार नाही.
 - 54) ओठ चाटून चाटून खाणार नाही.
 - 55) उष्ट्रया हाताने पाण्याचे पात्र पकडणार नाही.
 - 56) उष्ट्री ताटं धुण्याच्या जागी तशीच सोडणार किंवा ठेवणार नाही.
 - 57) हातात छत्री पकडलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 58) दंड (दांडा) पकडलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 59) हातात हत्यार पकडलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 60) हातात शस्त्र धारण केलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - **पादुका वग्गो**
 - 61) पायात जोडे असलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 62) पायात खडाऊ परिधान केलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 63) वाहनावर स्वार झालेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 64) झोपलेल्या व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 65) पालथी मारून बसलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 66) डोके गुंडाळलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.

- 67) डोके झाकलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 68) स्वतः जमिनीवर बसले असताना आसनावर निरोगी व्यक्ति स्थानापन्न असल्यास धम्म उपदेश करणार नाही.
 - 69) खाली आसनावर बसले असताना उच्च आसनावर बसलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 70) उभे असताना खाली बसलेल्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 71) स्वतः मागे मागे चालत असता पुढे पुढे चालणाऱ्या व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 72) स्वतः रस्त्याच्या बाजूने चालत असताना रस्त्यावरून चालणाऱ्या निरोगी व्यक्तिला धम्म उपदेश देणार नाही.
 - 73) निरोगी असताना उभ्या उभ्याने लघवी, संडास करणार नाही.
 - 74) निरोगी असताना हिरवळीवर लघवी, संडास करणार नाही.
 - 75) निरोगी असताना पाण्यात लघवी, संडास करणार नाही.
- सामणे तसेच भिक्खुंकरिता हे पंच्यात्तर सेखिय धम्म सांगितले गेले आहेत. श्रामणे तथा भिक्खुंना याचे काटेकोरपणे व जागृतपणे पालन करायचे असते.
- यानंतर सर्वात महत्वाचा भाग म्हणजे आचार्य व शिष्य यांच्यात व्यवहार कसे असावेत? यात वत्तक्खन्धक (व्रत स्कंधक) या भागात याविषयी माहिती मिळते.
- 1) **आगन्तुक वत्तः** : यांत विहारात प्रवेश करण्यासंबंधीचे विनय दिले आहेत.
 - 2) **आवासिक वत्तः** : यांत जे भिक्खु विहारात वास्तव्यास आहेत. त्यांनी येणाऱ्या भिक्खु विषयी कसे वर्तन केले पाहिजे. यासंबंधी मार्गदर्शन आहे.
 - 3) **गमिक वत्तः** : यात्रेस किंवा बाहेर जाणाऱ्या भिक्खुंनी कसे वर्तन केले पाहिजे. यासंबंधी मार्गदर्शन आहे.
 - 4) **भत्तग वत्तः** : भोजनासमयी कोणते नियम पाळावेत? यासंबंधी या भागात माहिती मिळते.
 - 5) **पिण्डचारिका वत्तः** : पिंडपातासाठी जाणाऱ्या भिक्खुंना गावात प्रवेश करते समयी, घरात प्रवेश करते समयी कोणती काळजी घेतली पाहिजे? यासंबंधी मार्गदर्शन मिळते.
 - 6) **आरञ्ज वत्तः** : आरण्यक भिक्खूच्या वर्तनासंबंधी, गावातील त्याच्या प्रवेशासंबंधी यांत माहिती मिळते.
 - 7) **सेनासन वत्तः** : भिक्खूच्या शयनासन वृत्तासंबंधी यात माहिती मिळते.
 - 8) **जन्ताघर वत्तः** : जन्ताघरात म्हणजे स्नानघरात, स्वच्छता गृहात कसे वर्तन असावे? यासंबंधी माहिती आहे.
 - 9) **वच्चकुटी वत्तः** : शौचास जाताना आपले नियम वर्तन कसे असावे? यासंबंधी यांत माहिती मिळते.
 - 10) **उपज्झाय वत्तः** : शिष्यांचे उपाध्यायांप्रती कसे वर्तन असावे? याचे नियम यांत सापडतात.
 - 11) **सद्धिविहारिक वत्तः** : उपाध्यायांची शिष्याप्रती कर्तव्ये, वर्तन कसे असावे ? यासंबंधी यांत मार्गदर्शन मिळते. सामणे दिक्षा ग्रहण केल्यानंतर व सामणे शिबीराचे आयोजन झाल्यानंतर त्या संबंधात थोडक्यात माहिती असावी. म्हणून हा लेख लिहिले आहे. यासंबंधीची सखोल माहिती आपण विनयपिटकातून प्राप्त करू शकतो.

तथागत पब्लिकेशन्स च्या वतीने तथागत दिनदर्शिका 2023 व तथागत दैनंदिनी (डायरी 2023) येत्या अशोक विजयादशमीला (5 ऑक्टोबर 2022) प्रकाशित होत आहेत. तरी या दिनदर्शिकेत तसेच दैनंदिनीमध्ये कोणाला आपली जाहिरात प्रकाशित करावयाची असेल किंवा अधिक युनिट विकत घ्यायचे असल्यास प्रकाशकाशी संपर्क साधणे.

तथागत पब्लिकेशन्स,

प्रकाशक - अरविंद भंडारे, भ्रमणध्वनी -9967692014

**विनयपिटकातील विनय
समाजाची गरज आहे**
- शांतारामजी इंगळे

तथागत भगवान बुद्धांनी प्राणी जीवनाकरीता, सुखाकरीता, हिताकरीता जो सद्धम्म दिला त्या सद्धम्माचा लाभ शेवटच्या घटकाला मिळावा ह्याकरीता आचरणयुक्त, विकारमुक्त, श्रमणसंघ/भिक्षुसंघ बनविला, त्यांचे विनय बनविले. त्या विनयाचे पालन करून स्वतः दुःख मुक्त होऊन समाजाला तसे शिक्षण देऊन मानवी समाजातील गृहस्थी जिवन जगणाराला पंचशील विनयाचे, अष्टशिल विनयाचे मापदंड दिले ह्याची सर्व प्राथमिक जबाबदारी प्रथम धम्मचक्र प्रवर्तनदीनी सारनाथ येथील उपदेशातून भिक्षू संघावर दिली भिक्षू संघाने सामुहिक व वैयक्तिक शील पालन करणे हे भिक्षूसाठी बंधनकारक अनुलंघनीय आहे.

ह्यात प्रामुख्याने भिक्षूसाठी 227 विनय भिक्षुंणींसाठी 311 विनय आहेत. हे विनय भिक्षूसाठी भिक्षुंणींसाठी तथागतांनी उपदेशीत केलेले निसर्गाशी समन्वय साधणारे आहेत निसर्गाशी एकरूप होणारे आहेत. मुखपणाचे कर्मकांड नसून सुखी जिवनाची प्रतिष्ठापना करणारे आहेत. कठोर दंडात्मक, भितीदायक निर्बंध नसून स्वेच्छेने स्विकारलेले विनय आहेत. विषमताधिष्ठित विध्वंसकारी नसून आदर्श सुखी समाजाची रचना करणारे आहेत. पृथ्वीवरील एकमेव प्रथम स्थापित झालेले मानवाचे वैश्विक संविधान आहे. हे सर्व समजून घेण्यासाठी आचरणासाठी पालि विनयपिटक ह्या पवित्र ग्रंथ संग्रहाचा थोडक्यात अथवा शक्य तेवढ्या प्रमाणात अभ्यास करणे अत्यावश्यक आहे. आज आपणास गृहत्यागी अथवा गृहस्थी यांचा छोट्या मोठ्या प्रमाणात संघ दिसतो. विहारे दिसतात. धम्माच्या नावाने सभा सम्मेलने दिसतात परंतु विनयाच्या कृती विनयानुसार दिसत नाहीत.

भिक्षू जिवनामध्ये अरहंत होण्यासाठी चार अवस्था दर्शविलेल्या आहेत. (अट्ट पुरिस पुग्गला) आठ पुद्गल पुरुषांच्या चार जोड्या; 1) सोतापन्नमार्गावर आरूढ आणि सोतापन्नफल प्राप्त; 2) सकृदागामि मार्गावर आरूढ आणि सकृदागामि फल प्राप्त; 3) अनागामि मार्गावर आरूढ आणि अनागामि फलप्राप्त 4) अरहंतमार्गावर आरूढ आणि अरहंत फल प्राप्त.

ह्या श्रेष्ठ पुरुषांच्या श्रावक संघातील चार जोड्या असून त्या पैकी मार्गारूढ आणि फल प्राप्त भिक्षु वंदनीय पुजनीय आणि निमंत्रण देण्यास योग्य आहेत. विनय पालनाचे महान फल अशा भिक्षूंना प्राप्त होतात ते सर्व बंधनातून विकारातून मुक्त असतात. ज्या समाजातून आपण आलो त्या समाजात अनेक विकार असतात त्यामुळे स्वाभाविकपणे प्रवज्जित झालेल्यांमध्ये सुरुवातीस असे दोष येऊ शकतात. परंतु प्रवज्जित झाल्यावर प्रवज्जित व्यक्तीने स्वतःमध्ये असलेले मानसिक विकार, चेतसिक विकार हळुहळु क्रमाक्रमाने काढून टाकणे अपेक्षित आहे. कासाय वस्त्र धारण करून प्रवज्जित होण्याचा हेतु पवित्र निर्दोष जिवन जगता यावे हाच असतो. श्रामण्य हे निर्दोष असावे विनयाने परिपूर्ण असावे अन्यथा हे श्रामण्य घातक ठरू शकते.

धम्मपदातील निरयवग्गात एक गाथा आहे “कुसो यथा दुग्गहितो, हत्थमेवानुकन्तति। सामञ्जं दुप्परामट्टं, निरयायु-पकडुत्ति।।” ज्याप्रमाणे निट न धरलेला दर्भ हातालाच कापतो त्याप्रमाणे निट आचरण न कलेले श्रामण्य नरका कडे ओढून नेते ! तथागतांनी अनुत्तर सम्यक सम्बोधि द्वारे सर्व दुःखाचा शोध घेऊन बोध घेतला आणी दुःखमुक्तिकरीता विनयाची प्रतिष्ठापना केली. हे विनय संपुर्ण मानवमात्रांकरीता सुखी जीवनाची मार्गदर्शिका आहे.

इ. पु 528 मध्ये सारनाथ येथे आषाढ पौर्णीमेला धम्मचक्राचे प्रवर्तन त्यात चार आर्य सत्य, आर्य अष्टांगिक मार्गाचे प्रतिपादन करतांना जगातील दुःख, दुःख उगम, दुःख निरोध आणि दुःख निरोधाप्रद नेणारा आर्य अष्टांगिक मार्ग / मध्यम मार्ग उपदेशीत केला. “एते ते भिक्षुवे उभो अन्ते अनुपगम्म मज्झिमापटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा चक्खुकरणी जाणकरणी उपसमाय अभिज्जाय सम्बोधाय निब्बानाय संवत्तति. कतमा च सा भिक्षुवे मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा चक्खुकरणी जाणकरणी उपसमाय अभिज्जाय सम्बोधाय संवत्तति? अयमेव अरियोअट्ट-डगिकोमग्गो, सेव्यथीदं, सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कपो, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि द्वे मे अन्ता पव्वज्जितेन न सेवितव्वा।” भिक्षुंनो दोन्ही अन्ताचे प्रवज्जिताने आचरण करू नये दोन्ही टोके हीन आहेत तथागतांनी मध्यम मार्ग शोधून काढला आहे जो चक्खु (डोळे) देणारा आहे, ज्ञान देणारा आहे, शांतीकरीता आहे, अभिज्ञेकरीता आहे, सम्बोधिकरीता आहे, निर्वाणाकरीता आहे.

कोणता मध्यम मार्ग जसे की सम्यक दृष्टी, सम्यक संकल्प, सम्यक वाचा, सम्यक कर्मान्त, सम्यक आजिवीका, सम्यक व्यायाम, सम्यक स्मृति, सम्यक समाधि. ह्या प्रमाणे तथागतांनी उपदेशीत केलेला आर्य अष्टांगिक मार्ग सुखी निर्दोष जीवनाचा केन्द्र बिंदु आहे.

शीलस्कंधामध्ये - 1) सम्यकवाचा 2) सम्यक आजिवीका 3) सम्यक कर्मांत

समाधि स्कंधामध्ये - 1) सम्यक व्यायाम 2) सम्यक स्मृती 3) सम्यक स्मृति

समाधी प्रज्ञास्कंधामध्ये - 1) सम्यक दृष्टि 2) सम्यक संकल्प असे क्रमिक विभाजन होते.

चार आर्य सत्य आणि अष्टांगिक मार्ग गृहत्यागी सह गृहस्थांनी सुद्धा धारण करणे तितकेच महत्वाचे आहे. संघासाठी पातिमोक्ख विनयामध्ये प्रामुख्याने पाराजिक, संघदिसेस, अनियत, निस्सगिगय, पचिच्चिय, पटिदेसनिय, सेखिय, समथ, आदि शिर्षकाखाली तदनुसार आचरणाचे निर्देश असून पाराजिक 1) मैथुन 2) चोरी 3) मनुष्य हत्या, 4) दिव्य शक्तिचा दावा आदी पाराजिक दोष येतात. सङ्घदिसेस 1) सुक्कविस्सट्टि 2) कायसंसग 3) दुट्टुल्लवाचा 4) अत्तकामपरिचरिय 5) सजचरित्त 6) कुटिकार

आषाढ पौर्णिमा :- महाराणी महामायेला सुमेध बोधिसत्वांचे जन्म घेण्यासंबंधी याचना करत असलेले स्वप्न पडले. बोधिसत्व सिद्धार्थाचा गृहत्याग. सारनाथ येथे प्रथम धम्म चक्र प्रवर्तन. वर्षावासाची सुरुवात.

7) विहारकार 8) दुट्टुदोस 9) दुतिय दुट्टुदोस 10) सङ्घभेद 11) भेदानुवत्तक 12) दुब्बच सिक्खापदं 13) कुलदूसक सिक्खापदं आदी शिक्षापदे आहेत. आज इतर बौद्ध राष्ट्र वगळता महाराष्ट्रात आणि देशात काही अपवाद वगळता बौद्ध विचारांचा / आचारांचा समाज जीवनात दुष्काळच पडलेला दिसतो कारण धम्म पाहीजे तसा दैनंदिन जगण्यात उतरला नसल्यामुळे भ्रामक भौतिक गरजांनी मनुष्य जीवन जखडून ठेवलेले आहे. त्यामुळे अकुशल कर्म संचय होत आहे. सुखाची भ्रान्ति दुःखात परिवर्तित होत आहे.

मानवी जीवनातील दुःख कमी करण्यासाठी श्रमण संघाने जात, पंथ, संप्रदाय धर्माच्या पलीकडे जाऊन अपार करुणेने धम्म विनयाचा दुःख मुक्तीच्या मार्गाचा प्रचार भिक्खु संघाने समस्त समाजात करावा.

पालि तिपिटक साहित्यात **विनयपिटक सुत्तपिटक अभिधम्म पिटक** हे मुळ साहित्य असून धम्म धारण करण्यासाठी अध्ययनासाठी हे वाचणे खुप मोलाचे आहे. तिपिटक समजून घेतले नाही तर त्यातील विनय समजणार नाहीत. विनय समजले नाहीत तर धम्म जीवनात उतरूच शकत नाही. म्हणून सुदृढ समाज, निर्दोष समाज, शीलवान समाज, गुणवान समाज विनयाशिवाय निर्माण होऊ शकत नाही.

श्रावण पौर्णिमा :- अंगुलीमालची धम्मदीक्षा प्रथम धम्म संगितीचे आयोजन.

भाद्रपद पौर्णिमा :- जीवकाद्वारे अजातशत्रू आणि भगवान बुद्धांची भेट

दिनविशेष

6 जुलै :- परमपावन दलाई लामा जन्मदिवस.
12 जुलै :- हेलेना ब्लावटास्की जन्मदिवस.
20 जुलै :- जेम्स प्रिन्सेप जन्मदिवस.
2 ऑगस्ट :- हेन्री स्टील ऑलकॉट जन्मदिवस.
30 ऑगस्ट :- भन्ते सुरेई ससाई जन्मदिवस.

17 सप्टेंबर :- भैय्यासाहेब आंबेडकर स्मृतिदिन.
17 सप्टेंबर :- अनागरिक धम्मपाल जन्मदिवस.
17 सप्टेंबर :- पेरियार रामास्वामी नायकर जन्मदिवस.
22 सप्टेंबर :- भाऊराव पाटील जन्मदिवस.
29 सप्टेंबर :- विपस्सनाचार्य गोयंका गुरुजी स्मृतीदिन.

भिक्षूणी संघ - आठ गुरु धम्म

- बी. सी. लॉ

संपूर्ण बौद्ध वाङ्मयानुसार महाप्रजापती गौतमी व तिच्या सोबतच्या पाचशे शाक्य महिलांनी सर्वप्रथम ऐहिक संसाराचा त्याग करून भिक्षूणी जीवनाचा स्विकार करून भिक्षूणी संघाची स्थापना केली. महाप्रजापती गौतमी या राजवंशातील असून भगवान बुद्धांच्या मावशी तसेच सावत्र आई देखील होत्या. त्यांनीच सर्वप्रथम आपले केस त्यागून पितवस्त्र धारण करून ऐहिक सुखाचा त्याग करून अनागारिक जीवनाचा स्विकार केला.

भगवान बुद्ध कपिलवस्तूच्या निग्रोधरामावनात विहार करित असता महाप्रजापती गौतमी त्याठिकाणी आल्या व भगवंतांना वंदन करून बाजूला उभ्या राहून म्हणाल्या. - “भगवंत, हे चांगले होईल. जर आपण स्त्रियांना गृहत्यागाची व तथागतांनी मार्गदर्शिलेल्या मार्गावर चालण्याची अनुमती दिली तर...”

भगवंत म्हणाले - “हे गौतमी थांब. स्त्रियांना संघात प्रवेश करण्याची अनुमती न देणे, हेच उचित होईल. तिनदा विनंती केल्यानंतर देखील भगवंतांकडून तेच उत्तर मिळाले. स्त्रियांना संघ प्रवेशासाठी तथागतांचे उत्तर ऐकून महाप्रजापती गौतमी दुखी झाली. तथागतांच्या चरणावर मस्तक ठेवून रडू लागली. तिच्या अश्रूंच्या धारा तथागतांच्या चरणावर वाहु लागल्या. त्यानंतर तथागतांनी कपिलवस्तू वरून वैशालीकडे प्रयाण केले व वैशाली येथे पोहोचून महावनाच्या कुटागारात थांबले. महाप्रजापती गौतमी देखील बुद्धांच्या मागोमाग आपले केस त्यागून पितवस्त्र धारण करून वैशालीच्या महावनाच्या कुटागारात शाक्य कुळातील स्त्रियांसह पोहोचली. तिचे पाय चालून चालून सुजले होते. पायावर चिखल मातीचा थर चढला होता. दुखी कष्टी मनाने त्या बाहेरच प्रवेश अंगणाजवळ थांबल्या.

भन्ते आनंद यांनी महाप्रजापती गौतमी व शाक्य कुळातील स्त्रियांना पाहून म्हणाले “तुम्ही असे दुखी कष्टी, सुजलेल्या पावलांनी दारापाशी का उभे आहात?” त्यावेळी महाप्रजापती गौतमी, तथागत स्त्रियांना संघ प्रवेशास अनुमती देत नसल्याचे कथन करतात. भन्ते आनंद, तथागत ज्याठिकाणी विहार करित असतात त्याठिकाणी पोहचून तथागतांना वंदन करून एका बाजूला उभे राहून म्हणतात. “तथागत महाप्रजापती गौतमी शाक्य स्त्रियांसह प्रवेश द्वाराजवळ अश्रुपूर्ण नयनांनी दुखी कष्टी मनाने, घायाळ पावलांनी उभ्या आहेत. त्या तथागतांच्या संघात प्रवृजित

होऊ इच्छित आहेत. हे उचित होईल. जर तथागत त्यांना संघ प्रवेशाची अनुमती देतील.”

तथागत म्हणतात - “थांब आनंद, स्त्रियांना संघ प्रवेशास अनुमती मी नाकारतो.” दोनदा, तिनदा तथागत हेच आनंदास सांगतात.

त्यानंतर आनंदांच्या मनात विचार येतो व ते भगवंतांस विचारतात. - “भन्ते जर आपण स्त्रियांना संघ प्रवेश नाकारत आहात. तर त्या गृहत्याग करण्यास, तथागतांच्या मार्गावर चालण्यास श्रोतापती, सकृदागामी, अनागामी व अर्हत या मार्गाफळांना प्राप्त करू शकण्यास सक्षम नाहीत का?”

भगवत म्हणतात - ‘ते फळ प्राप्त करण्यास सक्षम आहेत.’ आनंद म्हणतात - “मग ते सक्षम आहेत, तर महाप्रजापती गौतमीने भगवंतांना आई बनून, त्यांच्या आईच्या पश्चात अंगावरील दूध पाजून हे सिद्ध केले आहे. तरी हे उचित होईल की, भगवंत स्त्रियांना गृहत्यागाची, संघात प्रवृजित होण्याची परवानगी देतील.”

भगवंत म्हणतात - “ठिक आहे आनंद, महाप्रजापती गौतमी व शाक्य कुळातील स्त्रिया जर आठ गुरु धम्माचे पालन करण्यास तयार असतील तर त्यांना संघ प्रवेशाची अनुमती देण्यात येईल.

“त्यानंतर आनंदांनी ते आठ गुरु धम्म समजून घेऊन महाप्रजापती गौतमीकडे गेले व सर्व कथन केले.

तेव्हा महाप्रजापती गौतमीने आपण आठ गुरु धम्मांचा स्विकार करून जिवन असेपर्यंत त्यांचे पालन करण्याचे वचन दिले.

आनंद, भगवंत होते त्याठिकाणी परतले व त्यांना वंदन करत महाप्रजापती गौतमी व शाक्य स्त्रिया आठ गुरु धम्माचे पालन करण्यास तयार असल्याचे कथन केले व पुढे त्यांना उपसंपदा देण्याविषयी विनंती केली.

महाप्रजापती गौतमी व अन्य पाचशे स्त्रियांना एकाच वेळी उपसंपदा मिळाली. भगवंतांकडे येऊन वंदन करून एका बाजूस उभ्या राहिल्या. भगवतांनी त्यांना विनयाचा उपदेश दिला. तो ग्रहण करून तथागतांच्या शिकवणुकीनुसार आचरण करून महाप्रजापती गौतमी लवकरच अर्हत पदाला पोहोचल्या. तर बाकीच्या पाचशे भिक्षूणींना शेवटपर्यंत नंदकांचा उपदेश होता होता सळायतनाचे प्रारंभिक ज्ञान प्राप्त झाले.

या पाचशे स्त्रियांव्यतिरिक्त बोधिसत्वाच्या अंतपुरातील काही स्त्रिया जसे की, तिस्सा, दोन धिरा, मित्ता, भद्रा आणि उपसमा यांनी ही महाप्रजापतीसह अर्हत्व प्राप्त केले.

भद्रा कच्चाना ही देखील शाक्य कुळातील सुपबुद्ध यांची कन्या व बोधिसत्व सिद्धार्थाची पत्नी होती. तिच्या सुवर्णासमान चमकणाऱ्या कायेमुळे तिला भद्रा कच्चाना असे संबोधले जाई. गृहत्याग केल्यानंतर भगवंतांनी संबोधी प्राप्त केली व त्यांनी कपिलवस्तूस येऊन आपल्या नातेवाईकांना देखील धम्म उपदेशिला. महाराज शुद्धोधनाच्या निधनानंतर भद्रा कच्चाना महाप्रजापती गौतमीकडे गेली व उपसंपदा घेतली. काही काळानंतर ती अध्यात्म्यात पारंगत झाली व अर्हत पदास पोहोचली. भिक्खुणी संघात तिचे स्थान इद्दी प्राप्त भिक्खुणीत सर्वात अग्र आहे.

महाप्रजापती गौतमी व शाक्य स्त्रिया प्रवज्जित झाल्यानंतर सर्व गावांत, शहरांत, वेगवेगळ्या राज्यांत भिक्खुणी संघाची स्थापना झाली.

भिक्खुणी आणि थेरींना आपण केलेल्या अपराधाबद्दल सुरुवातीला कोणताही दंड नव्हता. एका लिच्छवी पत्नीने व्याभिचाराचा गुन्हा केला. तेव्हा तिच्या पतीने तिला मारून टाकण्याचा प्रयत्न केला. त्यातून सुटका करून घेत ती श्रावस्ती येथे जाऊन भिक्खुणी संघात प्रवज्जित झाली. तिच्या पतीने श्रावस्ती येथे येऊन पाहिले की त्याची पत्नी भिक्खुणी झाली आहे. त्याने कोसलाधिराज पसेनदी यांच्याकडे तक्रार केली. त्याने कोसलाधिराज पसेनदी यांना त्याची पत्नी भिक्खुणी झाल्याचे देखील सांगितले. राजाने लिच्छवीस सांगितले जर का ती भिक्खुणी झाली असेल तर तिला दंड देता येणार नाही. विवाहीत स्त्रीला आपल्या पतीसह दगा केल्यास, परंपुरुषासह व्यभिचार केल्यास तो गंभीर गुन्हा समजला जात असे. परंतु एखादी स्त्री जर व्यभिचार करून देखील स्वतःला दंडापासून वाचवण्याच्या उद्देशाने भिक्खुणी संघात प्रवज्जित होत असे. तर ती सुद्धा दंडापासून वंचित राहत असे.

म्हणूनच भिक्खुणी संघात प्रवेश करण्यासाठी तथागतांनी हे आठ गुरु धम्म विनय भिक्खुणींना दिले. ज्याच्या पूर्तेशिवाय कोणत्याही महिलेस भिक्खुणी बनता येत नाही.

आठ गुरु धम्म

- 1) उपसंपदेचे शंभर वर्ष पूर्ण करणाऱ्या भिक्खूणीला त्याच दिवशी प्रवज्जित झालेल्या नवीन भिक्खूला अभिवादन, वंदन करावयास हवे.
- 2) जिथे भिक्खू नसतील (जवळपास भिक्खु विहार नसेल) तिथे वर्षावास करू नये.
- 3) प्रत्येक पंधरवड्यातून एकदा भिक्खूणीला भिक्खु संघाकडे जाऊन कोणत्या दिवशी उपोसथ करावे, कोणत्या दिवशी कोणते भिक्खू उपदेश देण्यास येणार आहेत? यासंबंधी विचार विनिमय करावा.
- 4) वर्षावास करण्यास चुकल्यानंतर भिक्खूणीने दोन्ही संघाकडे जाऊन त्यांचे एकावे तसेच तिन्ही स्थानावरून प्रवारणा करावी.
- 5) कोणा भिक्खुणीकडून काही अपराध घडला असल्यास दोन्ही संघाकडून पंधरावड्यासाठी दंड घ्यावा.
- 6) एखाद्या सामणेरीने 2 वर्षापर्यंत सहा कर्माची शिक्षा पूर्ण केली असेल तर तिला दोन्ही संघाकडून उपसंपदेसाठी याचना करावयास हवी.
- 7) भिक्खुणीने कोणत्याही कारणाने भिक्खूंना, शिष्यांना उलट सुलट बोलू नये.
- 8) आजपासून भिक्खुणींसाठी, भिक्खुंना काहीही बोलण्याचा मार्ग बंद आहे. परंतु भिक्खुंना, भिक्खुणींना उपदेश करण्याचा मार्ग मोकळा आहे.

या व्यतिरिक्त देखील दैनंदिन जीवनात पालन करण्यास काही इतर ही महत्वाचे नियम होते.

- 1) भिक्खूणीने एकापेक्षा अधिक भिक्षापात्र बाळगता कामा नये.
- 2) उपासक, उपासिकेद्वारे विचारले गेले असताही कोणत्याही वस्तूची देवाण - घेवाण करता कामा नये.
- 3) भिक्खूणीला एखाद्या उद्देशाने दिले गेलेले दान त्याच उद्देशाकरिता वापरात आणावे.
- 4) 16 कार्षापण पेक्षा जास्त किंमतीची वस्तू स्विकारता कामा नये. संबंधित व्यक्तीने याचना केली असताही ते कृत्य करू नये.

- 5) भिक्खूणीने सफेद कांदाचे सेवन करू नये.
- 6) भिक्खूणीने कच्चे धान्य स्विकारू नये.
- 7) भिक्खूणीने कोणत्याही प्रकारची घाण खिडकीतून बाहेर अथवा पटांगणात फेकू नये.
- 8) भिक्खूणीने कोणत्याही प्रकारच्या संगीत, वाद्यवृदांच्या मैफीलीत सामील होऊ नये व नृत्य करू नये.
- 9) रात्रीच्या अंधारात कोणत्याही व्यक्तीशी एकट्याने संवाद साधू नये.
- 10) ती कोणत्याही व्यक्तीसह एकांत जागी संवाद साधू शकत नाही.
- 11) आजूबाजूस कोणी नसताना चंद्र प्रकाशात गवतावर बसू शकत नाही.
- 12) ती एकटी असताना सार्वजनिक ठिकाणी कोणत्याही व्यक्तीशी संवाद साधू शकत नाही.
- 13) एखाद्या घरातून नियमित भिक्षा मिळत असेल. त्या घरापासून त्या घरातील मुख्य व्यक्तीची परवानगी घेतल्याशिवाय दूर जाऊ शकत नाही.
- 14) ती कोणालाही श्राप देऊ शकत नाही.
- 15) ती कोणत्याही घरात त्या घरातील प्रमुखाची परवानगी घेतल्याशिवाय बसू अथवा झोपू शकत नाही, जिथे ती दुपारी प्रवेश करते.
- 16) नग्न अवस्थेत आंघोळ करू शकत नाही.
- 17) दोन भिक्खूणी एकाच अंधरुणावर झोपू शकत नाहीत अथवा अंगावर घेऊ शकत नाहीत.
- 18) भिक्खूणी आजारी असल्यास तिची शुश्रूषा तिच्या सोबत असणाऱ्या भिक्खूणीने करावी ना की कोणी इतराने..
- 19) भिक्खूणीने आसरा देणाऱ्या तसेच या मार्गावर रूढ होण्यास प्रेरणा देणाऱ्या भिक्खूणींना पदच्युत करू नये अथवा त्याचे कारण बनू नये.
- 20) तिने कोणत्याही गृहस्थी किंवा गृहस्थी पुत्राशी सलगी दाखवू नये.
- 21) भिक्खूणीने भयपूर्ण, अशांतीपूर्ण स्वदेशात एकट्याने भ्रमण करू नये.
- 22) वर्षावासाच्या काळात एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी भ्रमण करू नये.
- 23) वर्षावासानंतर विहारात थांबू नये.
- 24) भिक्खूणीने महाल, राज बगीचा, प्रदर्शन विरंगुळ्यासाठी निर्माण केलेला बगीचा सुंदर फुलांनी युक्त तलाव असलेली बाग पाहण्यास जाऊ नये.
- 25) उंची सोफा व बैठकीचा वापर करू नये.
- 26) गृहस्थांची सेवा करू नये.
- 27) गृहस्थ, पारिव्राजक किंवा परिव्राजिका यांना स्वहस्ते भोजन देऊ नये.
- 28) आपली राहती जागा दुसऱ्या भिक्खूणीकडे न सोपवता ती जागा सोडू नये.
- 29) उदरनिर्वाहासाठी कोणतीही कला शिकू नये.
- 30) कोणासही कोणतीही कला शिकवू नये.
- 31) कोणत्याही विहारात जिथे भिक्खू वास्तव्य करीत असतील. तिथे विना परवानगी जाऊ नये.
- 32) भिक्खूणीला अपमानजनक बोलू नये.
- 33) एखाद्या ठिकाणी भोजनासाठी निमंत्रित असता दुसरीकडे भोजन स्विकारू नये.
- 34) कोणत्याही परिवारासह संलग्न होऊ नये.
- 35) ज्या विहारात भिक्खू वर्षावास करत असतील. तेथे वर्षावास करू नये.
- 36) भिक्खूणीला भिक्खूकडे निर्देश घेण्यासाठी जावे लागते.
- 37) एखाद्या स्त्रिला तिच्या माता-पित्याच्या परवानगी शिवाय उपसिका म्हणुन स्विकारू शकत नाही.
- 38) निरोगी असता वाहनाचा उपयोग करू नये.
- 39) तिने अलंकार घालू नये. तसेच सुगंधीत पाण्याने स्नान करू नये.

40) भिक्खु समोर असता त्यांच्या परवानगी शिवाय आसन ग्रहण करू नये.

41) भिक्खूंच्या परवानगी शिवाय कोणताही प्रश्न उपस्थित करू नये.

42) रात्रीच्या वेळी एकट्याने बाहेर विचरण करू नये.

43) भिक्खूणीने भिक्खू कडून सूचना ग्रहण करावयास हव्यात. त्यांनी भिक्खू व भिक्खूणी सामायिक असलेले विनय शिकावयास हवे. तसेच भिक्खूणीसाठी बनविलेले विनय भिक्खूणीद्वारे शिकावयास हवे.

44) भिक्खूणीने कोणत्याही उपासकाच्या शरीराला स्पर्श करता कामा नये. त्यांनी कोणत्याही भिक्खुला स्पर्श करणे देखील अपराधच मानला जातो.

45) प्रत्येक सभेत जिथे सामणेरी अथवा भिक्खूणी असतील. तेथे पातिमोक्ख उपदेश करू नये. तसेच पवारणा विधीत देखील...

46) भिक्खूणींनी अरण्यात वास करू नये. त्यांना संकटाचा सामना करावा लागू शकतो. ज्याप्रकारे उप्पलवण्णा थेरिला करावा लागला.

विनय पिटक आपल्या सूचित करते की - एकदा दिलेले चिवर भिक्खूणींना परत करता येत नाही.

भिक्खूणी भिक्खूंद्वारे सन्मानित केल्या जाऊ शकत नाहीत. संघाने बहिष्कृत केलेल्या भिक्खूणींसह भिक्खूंनाही संवाद साधता येत नाही.

एखादी भिक्खूणी दुसऱ्या भिक्खूणीचा पाराजिक दोष लपवत असेल तर ती सुद्धा पाराजिकाची अपराधी होते. संघातून बहिष्कृत केलेल्या भिक्खूसह संवाद साधल्यास ती सुद्धा पाराजिकाची अपराधी होते.

गृहस्थ, गृहस्थ पुत्र, गुलाम, नोकर, श्रमण अथवा परिव्राजक यांना भिक्खूणी कोणत्याही प्रकारचे कपडे देऊ शकत नाही.

एखाद्या व्यक्तीने कुहेतूने एखाद्या भिक्खूणीस भेटवस्तू पाठविली व ती माहीत असून सुद्धा भिक्खूणी कडून स्विकारली गेली तर संघादिसेसचा अपराध घडतो.

यानंतर तथागत भन्ते आनंदास म्हणतात. - “आनंद, स्त्रिया जर संघात प्रवज्जित झाल्या नसत्या तर हा धम्म एक हजार वर्षांपर्यंत सुस्थितीत राहू शकला असता, परंतु स्त्रियांच्या प्रवज्जित होण्याने यापुढे धम्म फक्त पाचशे वर्षांच सुस्थितीत राहू शकेल. ज्याप्रमाणे एखाद्या घरात पुरुषांपेक्षा स्त्रिया अधिक असतील त्या घराला चोर, लुटेरे अगदी सहज लुटू शकतात. त्याप्रमाणे आनंद, स्त्रिया जरी गृहत्याग करून, तथागतांच्या मार्गावर चालल्या तरी धम्म शेवटपर्यंत सुस्थितीत राहू शकत नाही. तसेच आनंद, भाताच्या शेतीवर एखादा बुरशी रोग चढला तर ज्याप्रमाणे ते पिक पूर्ण विकसित होऊ शकत नाही. त्याप्रमाणे आनंद, स्त्रियांनी गृहत्याग करून, तथागतांच्या सन्मार्गावर चालल्या तरी धम्म शेवटपर्यंत सुस्थितीत राहू शकत नाही. आनंद, चांगल्या बहरलेल्या ऊसाच्या पीकावर धान्यरोग जडल्यास ते शेवटपर्यंत पूर्ण विकसित होऊ शकत नाही. त्याप्रमाणे आनंद, स्त्रिया जरी गृहत्याग करून, संघात जरी प्रवज्जित झाल्या. तरी धम्म शेवटपर्यंत सुस्थितीत राहू शकत नाही. आनंद, मनुष्य तळ्याचे निर्माण केल्यानंतर त्याचे पाणी वाहून जाऊ नये याकरीता जसा त्याला बांध घालतो. त्याप्रमाणे आनंद, हे आठ गुरुधम्म भिक्खूणींनी त्यांचे जीवन असे पर्यन्त पाळायला हवेत.”

बुद्धांनी कथन केल्याप्रमाणे आपण बौद्ध साहित्यात भिक्खू व भिक्खूणी बाबतचे तसेच भिक्खूणी व गृहस्थी बदलचे अनेक प्रसंग पाहतो. यांत थुलनंदा व दब्बा (मल्ल), अभिरूपनंदा आणि मिगारचा नातू साल्हो यांची उदाहरणे पाहू शकतो.

मुळ इंग्रजी लेखाचा मराठी अनुवाद - अरविंद भंडारे

धम्मचक्र

पालि भाषा, तिपिटक साहित्याच्या प्रचार आणि प्रसाराच्या उद्देशाने बुद्ध धम्म संघाला समर्पित, धम्मचक्राला गतीमान करण्याच्या हेतूने तसेच सामाजिक मुद्द्यांवर समयानुसार होणाऱ्या घटनांची सत्य माहिती प्रस्तुत करण्याकरीता पाक्षिक धम्मचक्र पाठकांकरीता नियमित प्रस्तुत केले जात आहे.

- शांतारामजी इंगळे, संपादक धम्मचक्र

शिष्य आणि गुरुंचे कर्तव्य

- नागसेन गमरे, कळंबोली

बुद्धांच्या समयी काही भिक्खु कोणत्याही गुरु भिक्खु किंवा आचार्यांच्या अनुशासनाचा शिस्तीचा किंवा उपदेशाचा अभाव किंवा अनुशासनाचे पालन न केल्याशिवाय राहात असत जसे की, चिवर / वस्त्र व्यवस्थित परिधान न करता, आपल्या शरीराला चिवराने/वस्त्राने न झाकता. तसेच चालण्याची वागण्याची कसल्याही प्रकारची शिस्त न बाळगता विचित्रपणे अघाशिपणे भिक्षेसाठी / पिंडपातासाठी बाहेर पडत असत. लोक भोजन करीत असताना सुध्दा त्यांच्या मधुन जाऊन भिक्षा मागत असत. भोजनाच्या थाळीवरून. उष्टया पत्रावळयावरून खाण्यापिण्याच्या वस्तु ठेवलेल्या भांडयावरून सुध्दा भिक्षेसाठी/पिंडपातासाठी ओलांडुन जात असत. ते स्वतः भोजन मागुन सुध्दा खात असत. भोजन करताना मोठमोठयाने आपआपसांत बोलत असत.

त्या समयी / वेळी सभ्य लोक त्या भिक्खुंची अशोभनिय वर्तणुक पाहून त्यांना धिक्कारत, दुःखी होत असत. आणि म्हणत असत की. हे शाक्यपुत्रीय श्रमण/भिक्खु कोणत्याही गुरु भिक्खु किंवा आचार्यांच्या अनुशासनाच्या शिस्तीच्या किंवा उपदेशाचा अभाव किंवा अनुशासनाचे पालन न केल्याशिवाय राहात आहेत. हे भिक्खु चिवर / वस्त्र व्यवस्थित परिधान न करता, आपल्या शरीराला चिवराने / वस्त्राने न झाकता. तसेच चालण्याची वागण्याची कसल्याही प्रकारची शिस्त न बाळगता विचित्रपणे अघाशिपणे भिक्षेसाठी / पिंडपातासाठी बाहेर का पडत आहेत? लोक भोजन करीत असताना सुध्दा त्यांच्या मधुन जाऊन भिक्षा का मागीत आहेत? भोजनाच्या थाळीवरून, उष्टया पत्रावळयावरून खाण्यापिण्याच्या वस्तु ठेवलेल्या भांडयावरून सुध्दा भिक्षेसाठी / पिंडपातासाठी ओलांडुन का जात आहेत? ते स्वतः भोजन मागुन का खात आहेत? भोजन करताना मोठमोठयाने आपआपसांत का बोलत आहेत? काही भिक्खुचे असे अशोभनिय वर्तन पाहून तेथील भिक्खुंमध्ये सुध्दा काही भिक्खु असे होते की, जे अल्प मिळाले तरी संतुष्ट असत. लाजाळू, जाणून बुजुन अपराध न करणारे, त्यांच्याकडुन अपराध झाला तरी ते लपवुन ठेवत नसत. तसेच वाकडया मार्गाने न जाणारे, संकोच बाळगणारे, त्याचप्रमाणे शिकण्याची इच्छा बाळगणारे भिक्खु होते. ते सुध्दा या काही भिक्खुचे अशोभनिय वर्तन पाहून हैरान झाले, दुःखी झाले, त्या भिक्खुचा धिक्कार करू लागले. त्या भिक्खुंनी भगवान बुद्धांना या

भिक्खुच्या अशोभनिय वर्तनाबद्दल वरील प्रमाणे सर्ववृत्तांत सांगितला.

त्या समयी / वेळी भगवान बुद्धांनी भिक्खुसंघाला एकत्र करुन भिक्खुंना विचारले की, भिक्खुंनो खरोखरच काही भिक्खु कोणत्याही गुरु भिक्खु किंवा आचार्यांच्या अनुशासनाच्या शिस्तीच्या किंवा उपदेशाच्या अभावी किंवा अनुशासनाचे पालन न केल्याशिवाय राहात आहेत. जसे की, चिवर / वस्त्र व्यवस्थित न परिधान करता, आपल्या शरीराला चिवराने/ वस्त्राने न झाकता. तसेच चालण्याची वागण्याची कसल्याही प्रकारची शिस्त न बाळगता विचित्रपणे अघाशिपणे भिक्षेसाठी / पिंडपातासाठी बाहेर पडत आहेत. लोक भोजन करीत असताना सुध्दा त्यांच्या मधुन जाऊन भिक्षा मागीत आहेत. भोजनाच्या थाळीवरून, उष्टया पत्रावळयावरून खाण्यापिण्याच्या वस्तु ठेवलेल्या भांडयावरून सुध्दा भिक्षेसाठी / पिंडपातासाठी ओलांडुन जात आहेत. ते स्वतः भोजन मागुन सुध्दा खात आहेत. भोजन करताना मोठमोठयाने आपआपसांत बोलत असतात ?

तेव्हा भगवान बुद्धांच्या समोर उपस्थित भिक्खुंनी होकार दिला की, होय भगवंत काही भिक्खु अनुशासनाच्या शिस्तीच्या किंवा उपदेशाच्या अभावी, अनुशासनाचे पालन केल्याशिवाय राहात आहेत, वागत आहेत.

तेव्हा भगवान बुद्धांनी या काही अनुशासनाचे पालन न केल्याशिवाय राहात व वागत असलेल्या भिक्खुंच्या वागण्याचा धिक्कार केला. आणी भगवंत म्हणाले की, भिक्खुंनों असे वागणे अशोभनिय अनुचित, अयोग्य आहे. हे श्रमण धम्माच्या विरुध्द आहे. काही भिक्खुच्या अशा अशोभनिय वागण्याचा या धम्मात कल्पना सुध्दा केली जाऊ शकणार नाही. हे काही भिक्खु चिवर/ वस्त्र व्यवस्थित परिधान न करता, आपल्या शरीराला चिवराने/ वस्त्राने न झाकता. तसेच चालण्याची वागण्याची कसल्याही प्रकारची शिस्त न बाळगता विचित्रपणे अघाशिपणे भिक्षेसाठी/ पिंडपातासाठी बाहेर पडत आहेत. लोक भोजन करीत असताना सुध्दा त्यांच्या मधुन जाऊन भिक्षा मागीत आहेत. भोजनाच्या थाळीवरून, उष्टया पत्रावळयावरून खाण्यापिण्याच्या वस्तु ठेवलेल्या भांडयावरून सुध्दा भिक्षेसाठी/पिंडपातासाठी ओलांडुन जात आहेत. ते स्वतः भोजन मागुन सुध्दा खात आहेत. भोजन करताना मोठमोठयाने आपआपसांत बोलत असतात? भिक्खुंनों त्यांचे हे अशोभनिय आचरण वर्तन श्रध्दाळु लोकांमधील

अप्रसन्नाना प्रसन्न करण्यासाठी नाही. श्रद्धाळू लोकांना अधिक श्रद्धावान करण्यासाठी नाही. परंतु अप्रसन्नाना अधिक अप्रसन्न करण्यासाठी आणि श्रद्धाळूमधील काही लोकांना अधिक अश्रद्धाळू करणारे आहे. तेव्हा भगवान बुद्धांनी त्या अशोभनिय वर्तन करणाऱ्या काही भिक्खुंचा अनेक प्रकारे धिक्कार करून उपस्थित भिक्खुंना संबोधित केले.

भगवान बुद्ध म्हणाले की, गुरु भिक्खु/आचार्य करण्याची मी भिक्खुंना अनुमती देतो. गुरु भिक्खु / आचार्याने आपल्या शिष्य भिक्खु बदल (पुत्रबुद्धी) पुत्राप्रमाणे वागले पाहिजे. तसेच शिष्याने देखिल आपल्या गुरु भिक्खु/ आचार्यप्रती (पिताबुद्धी) पित्याप्रमाणे वागले पाहिजे. अशा तऱ्हेने दोघांनीही परस्परांशी गौरव आणि सहमतीने वागले पाहिजे. दोघेही समान वृत्तीने राहाणारे होऊन धम्मविनयात वृद्धी, दृढमुलताप्राप्त करतील.

अशा प्रकारे गुरु भिक्खु/आचार्य स्विकारले पाहिजे. शिष्य भिक्खुने उत्तरासंगाला एका खांद्यावर घेऊन, गुरु भिक्खु/आचार्य यांचे पायाला वंदन करून उजविकडे बसून हात जोडून असे तिन वेळा म्हटले पाहिजे की, भन्ते माझे गुरु भिक्खु/आचार्यांना भन्ते माझे गुरु भिक्खु/आचार्य बनाल, त्यासमयी जर गुरु भिक्खु/आचार्य शरीराच्या संकेताने ठिक आहे, चांगले आहे असे सुचित करेल किंवा श्रद्धायुक्त होऊन कार्य संपादन कर असे वाणीने किंवा शरीराच्या संकेताने तसेच दोहोंनी सुचित करेल. तर शिष्य भिक्खुने समजले पाहिजे की, वरीष्ठ भिक्खुने आपणास गुरु भिक्खु/आचार्य म्हणून ग्रहण केले आहे. तसेच जर ना वाणीने किंवा ना शरीराच्या संकेताने तसेच ना दोहोंनी सुचित करेल. तर शिष्य भिक्खुने समजले पाहिजे की, वरीष्ठ भिक्खुने आपणास गुरु भिक्खु/आचार्य म्हणून ग्रहण केले नाही आहे.

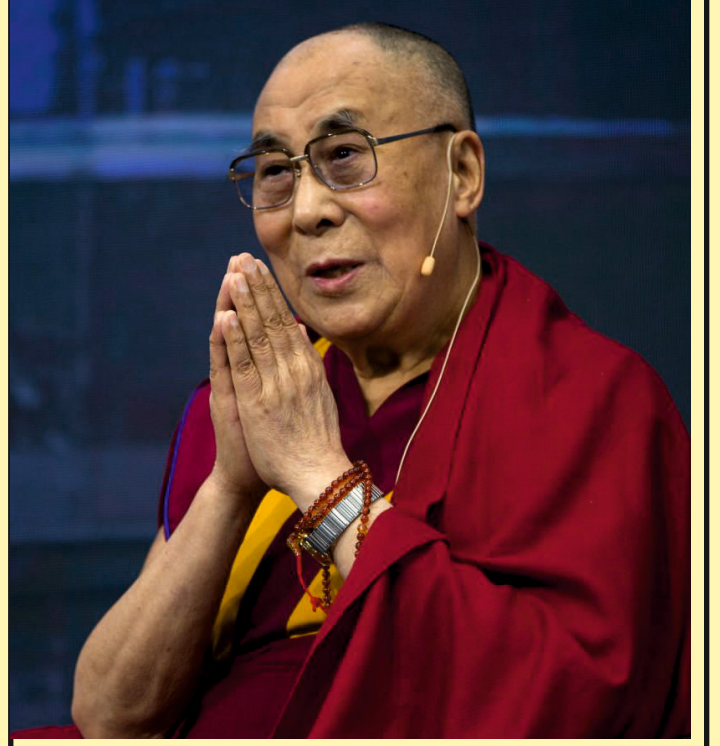
शिष्य भिक्खुचे कर्तव्य :

1. शिष्याने गुरु भिक्खु/आचार्य बरोबर चांगली वर्तणुक ठेवली पाहिजे.
2. गुरु भिक्खु/आचार्य यांना शिष्याने वेळेवर उठून चप्पला काढून, उत्तरासंगाला एका खांद्यावर ठेवून गुरु भिक्खु/आचार्य यांना दातवन दिले पाहिजे.
3. गुरु भिक्खु/आचार्य यांना तोंड धुण्यास पाणी दिले पाहिजे.
4. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना आंघोळीसाठी पाणि हवे असल्यास असल्यास थंड किंवा गरम पाणी दिले पाहिजे.

5. गुरु भिक्खु/आचार्य यांचे आसन केले पाहिजे.
6. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना खिचडी हवी असेल तर पात्र धुवून पात्रात वाढले पाहिजे.
7. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना पिण्यास पाणी दिले पाहिजे.
8. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे पात्र धुवून पुसून ठेवले पाहिजे.
9. गुरु भिक्खु / आचार्य उठल्यावर आसन उचलून ठेवले पाहिजे.
10. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे निवासस्थान स्वच्छ झाडुन घेतले पाहिजे.
11. गुरु भिक्खु / आचार्य गावात जाऊ इच्छित असतील तर त्यांना वस्त्रांची घडी घालून दिली पाहिजे.
12. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना कमरबंध दिला पाहिजे.
13. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना संघाटी घडी घालून दिली पाहिजे.
14. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना पात्र धुवून पात्रात पाणी भरून दिले पाहिजे.
15. गुरु भिक्खु / आचार्य आपल्या अनुगामी शिष्य भिक्खुची इच्छा करीत असेल तर शिष्याने आपल्या शरीराच्या तिन स्थानांना झाकुन घेरेदार चीवर परिधान करून, कमरबंध बांधून, घडी घातलेली संघाटी परिधान करून, पात्र धुवून घेऊन उपाध्यायाचा अनुचर (मागे जाणारा) भिक्खु बनले पाहिजे.
16. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे बरोबर चालताना ना फार दुर राहुन व ना फार जवळ राहुन चालले पाहिजे.
17. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे बरोबर असताना पात्रात जे अन्न मिळाले असेल ते ग्रहण केले पाहिजे.
18. गुरु भिक्खु / आचार्य बोलत असताना मध्ये मध्ये बोलू नये.
19. गुरु भिक्खु / आचार्य जर चुकीचे बोलत असतील तर त्यांना मनाई केली पाहिजे.
20. गुरु भिक्खु / आचार्य स्वतः विहारात परत येत असताना शिष्याने अगोदर विहारात येऊन गुरु भिक्खु / आचार्य यांना आसन मांडुन दिले पाहिजे.
21. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना पाय धुण्याचे पाणी दिले पाहिजे. पाय धुण्याचा पाट दिला पाहिजे. पाय घासण्याचे साधन दिले पाहिजे.

17 सप्टेंबर 1864 - 29 एप्रिल 1933
अनागारिक धम्मपाल यांच्या 158 व्या जयंतीनिमित्त
जगभरातील सर्व बौद्ध बांधवांना मंगलमय शुभेच्छा!

6 जुलै परम पूज्य दलाई लामा यांच्या जन्मदिनामित्त
जगभरातील सर्व बौद्ध बांधवांना मंगलमय शुभेच्छा!

आयु. लक्ष्मणराव सीतारामजी पाटील
27 ऑगस्ट वाढदिवसाच्या हार्दिक शुभेच्छा !
शुभेच्छुक :- रेयांश पाटील (नातू), मैत्री दुधे (नात)
व समस्त पाटील आणि मित्र परिवार.

आयु. तुषार कांबळे (सायन)
बुद्ध कॉलनी, कुर्ला मित्र परिवार यांच्या
वतीने बुद्ध सासन त्रैमासिकास अनंत शुभेच्छा !

आयु. महेंद्र गायकवाड (नाशिक)
यांना जन्मदिनाच्या (7 ऑगस्ट) हार्दिक शुभेच्छा !

कु. आराध्या अमित शिर्के
17 सप्टेंबर वाढदिवसानिमित्त हार्दिक शुभेच्छा!
शुभेच्छुक :- सुमित गौतम तांबे व परिवार, खारघर

आयु. नागसेन सुरेश गमरे
खजिनदार, बौद्धजन पंचायत समिती
विभाग प्रतिनिधी (कामोटे, खारघर - खांदा कॉलनी, कळंबोली विभाग)
सदस्य - पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट, मुंबई
सचिव - मौजे गाव कळकवणे भावकी,
तालुका चिपळुण, जि. रत्नागिरी
नागसेन गमरे व परिवाराकडून बुद्धसासन त्रैमासिकास
हार्दिक शुभेच्छा !

SWAPNIL (BHAJI) TAMBE

9870 327 632
8906 444 111

Room No. 72, Nana Bhai Wadi, Korba Mitha
Wadala (E), Mumbai - 400 037

तथागत वैचारिक प्रतिष्ठान, रजि
...निराधार लोकांसाठी एक पाऊल पुढे ...
तथागत वैचारिक प्रतिष्ठान या संस्थेमार्फत विविध सामाजिक
उपक्रम राबवले जातात, आश्रम, वृद्धाश्रम, आदिवासी शालेय
गरजू विद्यार्थ्यांना दैनंदिन जीवनात लागणाऱ्या वस्तू तसेच
निराधार गरजू लोकांसाठी देखील दैनंदिन जीवनात लागणाऱ्या
वस्तू या संस्थेमार्फत दिले जातात. तुमच्या कडे जर जुने पण
चांगले कपडे, खेळणी, भांडी तसेच शैक्षणिक साहित्य असेल तर
या संस्थेकडे आणून जमा करावे जमा झालेली सर्व मदत ही गरजू
लोकांपर्यंत पोहोचवली जाईल.

तथागत वैचारिक प्रतिष्ठान, रजि
(निराधार लोकांसाठी एक पाऊल पुढे)
संस्थापक
स्वप्निल (भाई) अजित तांबे

दुबई आणि आबुधाबी दूर

दुबई फ्रेम, मिरॅकल गार्डन, ग्लोबल व्हीलेज

३ स्टार हॉटेल मध्ये

- * समावेश आहे *
- * भारतीय बुके ब्रेक फास्ट आणि डिनर
- * थाओ क्रूज दुबई क्रीक डिनर
- * डेजर्ट सफारी + बेबी टान्स थो आणि BBQ डिनर
- * लोकल गाइडसह दुबई सिटी टूर
- * बुज्ज खलिफा १९४ था मजला
- * १५ करीब कुलांचे मिरॅकल गार्डन
- * ५० भजती वंच दुबई फ्रेम
- * पूर्ण दिवस लोकल गाईड सोबत
- * अबू धाबी सिटी टूर - शेख जायद मस्जिद
- + फेरी वॉल्ड फोटो शॉप
- * दुबई मॉल शॉपिंग
- * UAE खिजा खर्च + विमा (६० वर्षांपर्यंत व्यक्तीसाठी)
- * ट्रेव्हल विरहाम
- * वरील सर्व प्रेक्षणीय स्थळांसाठी प्राइवेट गाडी / बस व्यवस्था
- * मुंबई - दुबई - मुंबई फ्लाइट
- * समावेश नाही *
- * दुपारचे जेवण
- * वैयक्तिक खर्च

वरील सर्व फक्त ₹ ७१,९९९/-
ऑफर ३१ ऑगस्ट पर्यंत

www.highflytravel.in

amit.highflytravel@gmail.com

https://www.facebook.com/HighFlyTravelandTourism

Add : 301, Nisarg Colony, Pimple Gurav, Pune - 411061.

* बुकिंग रकम ₹ ३५,०००/-

* १ दिन व्याजी कर्ज उपलब्ध

* फोरेक्स सुविधा उपलब्ध

संपर्क - अमित : + ९१ ८९५६९४५७४४ निवेदिता : +९१ ९४२०५२२३४७

गजाबा यशवंत जाधव

11-5-1940 - 7-8-2020

7 ऑगस्ट पुण्यस्मरणदिनानिमित्त विनम्र आदरांजली

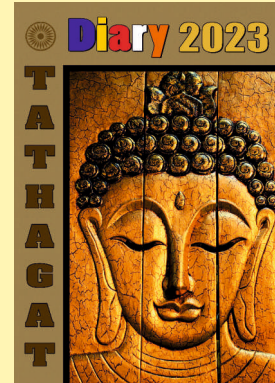
कांताबाई ग. जाधव
राहुल ग. जाधव
समिक्षा रा. जाधव
दिशा रा जाधव

मीना ग. जाधव
भारती रा. जाधव
समृद्धी रा. जाधव
देसना रा. जाधव

तथागत दिनदर्शिका 2023

तथागत डायरी 2023

सारनाथ येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या पुर्णाकृती मूर्तीचे निर्माणकार्य

पुज्य भंते चंदिमा - सारनाथ

पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट मुंबई च्या वतीने सारनाथ येथे **8 नोव्हेंबर, 2022 (कार्तिक पौर्णिमा)** रोजी धम्मा लर्निंग सेंटर या पुज्य भिक्खु चंदिमा (माजी राज्यमंत्री) यांच्या विहारात परमपुज्य **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चुनार दगडातील 7 फुट मूर्तीचे** उद्घाटन होत आहे. आपणा सर्वास विनंती आहे की, सदर कार्यक्रमास मोठ्या संख्येने उपस्थित रहावे.

कार्यक्रम स्थळ	:- धम्म लर्निंग सेंटर, सारनाथ
कार्यक्रमाची वेळ	:- 8 नोव्हेंबर 2022 रोजी वेळ, सकाळी 10 वाजता
कार्यक्रमाचे अध्यक्ष	:- पूज्य भिक्खू चंदिमा (अध्यक्ष - धम्म लर्निंग सेंटर)
मूर्तीचे उद्घाटन	:- मा. तुषारजी मोहिते (आय. आर. एस.)
स्वागताध्यक्ष	:- मा. शांतारामजी इंगळे (सदस्य, पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट मुंबई)
संबोधन	:- मा. अरविंद भंडारे (अध्यक्ष, पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट मुंबई)
स्वागत समिती	:- अरुण वाघमारे, नागसेन गमरे, रामचंद्र सकपाळ, जगन्नाथ काळे, सुनील काळे, सुमित तांबे, चिंटूकुमार,

22. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे पुढे होऊन शिष्य याने पात्र, चिवर हातात घेतले पाहिजे. दुसरे चिवर/वस्त्र दिले पाहिजे. पहिले चिवर/वस्त्र घेतले पाहिजे. जर चिवराला घाम लागला असेल तर ते सावलीत सुकवले पाहिजे. (चिवर उन्हात सुकवायचे नसते.)

23. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे सुकवलेल्या चिवराची घडी घालून ठेवले पाहिजे. चिवराची घडी घालताना चार बोटे किनार सोडून घडी घातली पाहिजे. जेणेकरून चिवराच्या घडीत काही दोष राहाणार नाही. कमरबंध घडी घालून चिवरात ठेवले पाहिजे.

24. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना भोजनासाठी आसन तयार केले पाहिजे.

25. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना पिण्डपात भिक्षान्न ग्रहण करायचे असेल तर पाणी घेऊन पात्र धुवून पात्रात भिक्षान्न वाढले पाहिजे.

26. गुरु भिक्खु / आचार्य पिण्डपात भिक्षान्न ग्रहण करत असताना अधून मधून पाणी विचारले पाहिजे.

27. गुरु भिक्खु / आचार्य पिण्डपात भिक्षान्न ग्रहण करून झाल्यावर पात्र घेउन स्वच्छ धुवून सुकवून पात्र जागेवर ठेवले पाहिजे.

28. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे भोजन झाल्यावर आसन उचलून ठेवले पाहिजे.

29. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे भोजन झाल्यावर हात धुण्यासाठी पाणी दिले पाहिजे. पिण्यासाठी पाणी दिले पाहिजे.

30. गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी भोजन केल्यावर ती जागा अस्वच्छ झाली असल्यास ती स्वच्छ केली पाहिजे.

31. गुरु भिक्खु / आचार्य ज्या विहारात राहात असतील ते विहार कानाकोपऱ्यातून, कोळ्यांची जाळे लागली असतील तर ती साफ केली पाहिजे, विहाराच्या आजू बाजूची मोकळी जागा स्वच्छ केली पाहिजे. विहारात पाणी नसल्यास पाणी भरून ठेवले पाहिजे. भोजनाचे पदार्थ नसतील तर ते ठेवले पाहिजेत.

32. गुरु भिक्खु / आचार्य जर शिकवू इच्छित असतील तर ते ऐकले पाहिजे.

33. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना कसलीतरी उदानसीनता आली असल्यास किंवा शंका असल्यास ते धम्माविरुद्ध आचरण करीत

असल्यास त्यांना त्याप्रसंगाची धार्मिक कथा सांगून त्यापासून परावृत्त केले पाहिजे, ते योग्य मार्गाने जातील, व्यवहार करतील असे केले पाहिजे. जेणेकरून संघ गुरु भिक्खु / आचार्य यांना शिक्षा देणार नाही.

34. गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे चिवर धुण्यायोग्य झाले असल्यास ते धुतले पाहिजे, नविन चिवर करावयाचे असल्यास नवीन चिवर करायला पाहिजे. चिवराचा रंग गेला असल्यास रंग तयार करून चिवराला रंग दिला पाहिजे. चिवराला रंग देत असताना उलट-सुलट करून योग्य प्रकारे रंग दिला पाहिजे.

35. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना विचारल्याशिवाय कोणाला पात्र, चिवर देऊ नये किंवा कोणाकडून पात्र, चिवर घेऊ नये. कोणाला उपयोगी वस्तु देवू नये किंवा कोणाकडून उपयोगी वस्तु घेऊ नये, कोणाचेही केस कापू नये किंवा कोणाकडून केस कापून घेऊ नये. कोणाचा मागे जाणारा (अनुचर) भिक्खु होऊ नये, कोणाच्या मागे जाणारा (अनुचर) भिक्खु करून घेऊ नये. कोणाकडून भिक्षान्न आणू नये किंवा कोणाला आणायला सांगू नये.

36. गुरु भिक्खु / आचार्य यांना विचारल्या शिवाय गावांत प्रवेश करू नये किंवा इतर कोणत्याही दिशेला जाऊ नये.

37. गुरु भिक्खु / आचार्य आजारी असतील तर त्यांची सेवा केली पाहिजे. त्यांचा रोग बरा होईल अशी कामना केली पाहिजे. भगवान बुद्धांनी गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी सुध्दा आपल्या शिष्यांबरोबर योग्य व्यवहार केला पाहिजे.

गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे कर्तव्य :

1. शिष्यांबरोबर गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी चांगली वर्तणूक ठेवली पाहिजे.
2. शिष्यांचा संग्रह गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी केला पाहिजे.
3. शिष्यांवर गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी अनुग्रह केला पाहिजे. शिष्यांना अध्यापन करून, शंका मिटवून, उपदेश देवून. (अनुशासन) धार्मिक नियंत्रण केले पाहिजे.
4. शिष्याजवळ पात्र नसेल आणि गुरु भिक्खु / आचार्य यांचे जवळ पात्र असेल तर पात्र दिले पाहिजे किंवा शिष्यास पात्र मिळेल असा प्रयत्न केला पाहिजे.

5. शिष्याजवळ चिवर नसेल आणि गुरु भिक्खु/आचार्य यांचे जवळ चिवर असेल तर चिवर दिले पाहिजे किंवा शिष्यास चिवर मिळेल असा प्रयत्न केला पाहिजे.
6. शिष्याजवळ उपयोगी वस्तु (परिष्कार) नसेल आणि गुरु भिक्खु/आचार्य यांचे जवळ उपयोगी वस्तु (परिष्कार) असेल तर उपयोगी वस्तु (परिष्कार) दिले पाहिजे किंवा शिष्यास उपयोगी वस्तु (परिष्कार) मिळेल असा प्रयत्न केला पाहिजे.
7. शिष्य आजारी असेल तर गुरु भिक्खु/आचार्य यांनी वेळेवर उठून त्याला दांतवण, तोंड- हात-पाय धुण्याचे पाणी दिले पाहिजे. शिष्याचे आसन पसरले पाहिजे.
8. शिष्य आजारी असेल तर खिचडी असल्यास भिक्खु/आचार्य यांनी पात्र धुवून पात्रात खिचडी दिली पाहिजे. पिण्यासाठी पाणी दिले पाहिजे. पात्र घेऊन ते धुवून स्वच्छ करून ठेवले पाहिजे.
9. शिष्य गावात जाऊ इच्छित असतील तर गुरु भिक्खु / आचार्य यांनी त्यांना वस्त्रांची घडी घालून दिली पाहिजे..
10. शिष्याला कमरबंध दिला पाहिजे.
11. शिष्याला संघाटी घडी घालून दिली पाहिजे.
12. शिष्याला पात्र धुवून पात्रात पाणी भरून दिले पाहिजे.
13. शिष्याला गावात जायची इच्छा असल्यास गुरु भिक्खु/आचार्य यांनी त्यांच्या सोबत गेले पाहिजे किंवा त्यांच्या बरोबर सहशिष्याला पाठविले पाहिजे.
14. शिष्य आजारी असेल तर गुरु भिक्खु/आचार्य यांनी सुकवलेल्या चिवराची घडी घालून ठेवली पाहिजे. चिवराची घडी घालताना चार बोटे किनार सोडून घडी घातली पाहिजे, जेणेकरून चिवराच्या घडीत काही दोष रहाणार नाही. कमरबंध घडीघालून चिवरात ठेवले पाहिजे.
15. शिष्य आजारी असेल तर गुरु भिक्खु/आचार्य यांनी भोजनासाठी आसन तयार केले पाहिजे.
16. शिष्य आजारी असेल त्यास पिण्डपात भिक्षान्न ग्रहण करायचे असेल तर गुरु भिक्खु/आचार्य यांनी पाणी घेऊन पात्र धुवून पात्रात भिक्षान्न वाढले पाहिजे.
17. शिष्य आजारी असेल त्यास भिक्षान्न ग्रहण करत असताना अधून मधून पाणी विचारले पाहिजे.
18. शिष्य आजारी असेल तर त्याचे भिक्षान्न ग्रहण करून झाल्यावर पात्र घेऊन स्वच्छ धुवून सुकवून पात्र जागेवर ठेवले पाहिजे.
19. शिष्य आजारी असेल तर त्याचे भोजन झाल्यावर आसन उचलून ठेवले पाहिजे.
20. शिष्य आजारी असेल तर त्याचे भोजन झाल्यावर हात धुण्यासाठी पाणी दिले पाहिजे. पिण्यासाठी पाणी दिले पाहिजे.
21. शिष्य आजारी असेल तर त्याने भोजन केल्यावर ती जागा अस्वच्छ झालो असल्यास ती स्वच्छ केली पाहिजे.
22. शिष्य आजारी असेल तर ज्या विहारात राहात असतील ते विहार कानाकोपऱ्यातून कोळयांची जाळे लागली असतील तर ती साफ केली पाहिजे. विहाराच्या आजुबाजुची मोकळी जागा स्वच्छ केली पाहिजे. विहारात पाणी नसल्यास पाणी भरून ठेवले पाहिजे. भोजनाचे पदार्थ नसतील तर ते ठेवले पाहिजेत.
23. शिष्य आजारी असेल तर त्यास गुरु भिक्खु / आचार्य जर शिकवू इच्छित असतील तर ते ऐकले पाहिजे.
24. शिष्याला कसलीतरी उदानसीनता आली असल्यास किंवा शंका असल्यास ते धम्मावरिद्ध आचरण करीत असल्यास त्याला त्याप्रसंगाची धार्मिक कथा सांगून त्यापासून परावृत्त केले पाहिजे. शिष्य योग्य मार्गाने जाईल, व्यवहार, आचरण करील असे केले पाहिजे. जेणेकरून संघ शिक्षा देणार नाही.
25. शिष्य आजारी असेल त्याचे चिवर धुण्यायोग्य झाले असल्यास ते धुतले पाहिजे. नविन चिवर करावयाचे असल्यास नवीन चिवर करायला पाहिजे. चिवराचा रंग गेला असल्यास रंग तयार करून चिवराला रंग दिला पाहिजे, चिवराला रंग देत असताना उलट-सुलट करून योग्य प्रकारे रंग दिला पाहिजे.
26. शिष्य आजारी असेल तर त्यांची सेवा केली पाहिजे. त्यांचा रोग बरा होईल अशी कामना केली पाहिजे.

वरीलपैकी कर्तव्ये भगवंतांनी शिष्य आणि गुरु यांना उपदेशित केली आहेत.

विनय पिटकातील भेद

- अरविंद भंडारे

धम्म अस्तित्वात आल्यानंतर त्याचे प्रचारक (भिक्खु) यांची आचारसंहिताही अस्तित्वात आली. त्यालाच आपण विनय (Code of Conduct) म्हणतो. तीन पिटकांमधील एका पिटकात भिक्खु / भिक्खूणींचे आचार संबंधी नियम, त्याचा इतिहास आणि व्याख्या एकत्रित केल्या गेल्या आहेत म्हणून त्याचे नाव विनय पिटक आहे.

भिक्खुगण सोडले तर भारतात सामान्य उपासकांना फक्त थेरवादी पालि विनयपिटक इतकेच माहित असते परंतु आपल्या सभोवताली दिसणाऱ्या अनेक बुद्ध धम्मीय पंथाचे वेगवेगळ्या विनयपिटक असते याबद्दल माहिती नसते.

तथागतांच्या महापरिनिर्वाणानंतर 100 वर्षापर्यंत थेरवादी विनयपिटकानुसारच भिक्खु आचरण करत होते परंतु विनयासंबंधी छोट्या मोठ्या मतभेदामुळे 'महासांघीक' ही बुद्धधम्माची दुसरी शाखा उदयास आली. याच कारणामुळे द्वितीय संगीति आयोजित करण्यात आली.

सम्राट अशोकाच्या काळापर्यंत ह्या दोन शाखा व्यतिरिक्त 16 संप्रदाय उदयास आले म्हणजे एकूण 18 संप्रदाय निर्माण झाले. या 18 संप्रदायाचे प्रत्येकाचे आपले वाङ्मय अस्तित्वात होते ज्यातील आपणाला आज फक्त पालि व संस्कृत वाङ्मय उपलब्ध होते. अनेक संप्रदायाचे वाङ्मय नष्ट झाले आहे परंतु त्याची माहिती आपणाला चिनी व तिबेटी ग्रंथातून मिळते.

इसवी सनाच्या सातव्या शतकात जेव्हा चिनी प्रवासी इ त्सिंग भारतात आला तेव्हा त्याने हे 18 संप्रदाय मुख्य चार संप्रदायात / निकायात समिलीत झाल्याचे वर्णन केले आहे. ते चार निकाय पुढीलप्रमाणे :-

1. महासांघीक निकाय
 2. स्थविरवादी निकाय
 3. मूलसवार्तिवादी निकाय
 4. सम्मतीय निकाय
- या चार निकायांचे आपआपले स्वतंत्र त्रिपिटक सुद्धा अस्तित्वात होते असे इ त्सिंग यांनी वर्णन केले आहे.

आज जगभर पसरलेला वंदनीय भिक्खु संघ आणि त्यांच्या वेगवेगळ्या पंथाचे विनयपिटक खालीलप्रमाणे त्या त्या वाङ्मयानुसार :-

1. थेरवादी विनय - पालि वाङ्मय
2. मूलसवार्तिवादी विनय - तिबेटी / संस्कृत वाङ्मय
3. महासांघिक विनय - चिनी भाषेतील वाङ्मय
4. महिशासक विनय - चिनी भाषेतील वाङ्मय
5. धर्मगुप्तिक विनय - चिनी भाषेतील वाङ्मय
6. सवार्तिवादी विनय - चिनी भाषेतील वाङ्मय
7. मूलसवार्तिवादी विनय - चिनी भाषेतील वाङ्मय
8. विनय सामान्य (पातिमोक्ख सुत्त) - चिनी, पालि, तिबेटी, संस्कृत भाषेतील वाङ्मय.

या सर्व विनयपिटकात विनयाचे नियम कमी जास्त प्रमाणात तसेच भाग आणि परिच्छेद वेगवेगळ्या प्रकारे आहेत.

विनयाच्या बाबतीत जपान तसेच काही देशात काही शाखा आहेत ज्यातील भिक्खु हे विवाहित / सांसारिक जीवन जगतात ज्याला विनय म्हणता येत नाही परंतु त्यांच्या परंपरेप्रमाणे ते फक्त बोधिसत्त्वाच्या प्रतिज्ञा पाळतात.

उपरोक्त माहिती संक्षिप्त स्वरूपात असून अपूर्ण असू शकते. सामान्य ज्ञान म्हणून प्रसिद्ध करत आहे.

सामणेर शिबीर

पालि रिसर्च इन्स्टिट्यूट, मुंबई च्या वतीने बोधगयेत अखिल भारतीय भिक्खु संघाच्या विहारात पुज्य भन्ते प्रग्यादीप महाथेरो यांच्या मार्गदर्शनाखाली १३ डिसेंबर, २०२२ ते २३ डिसेंबर २०२२ या कालावधीत सामणेर शिबीराचे आयोजन करण्यात आले असून या शिबीरात जे उपासक भाग घेऊ इच्छितात त्यांनी खालील नंबरवर संपर्क साधावा.

अरविंद भंडारे

भ्रमणध्वनी ९९६७६९२०१४

शांतारामजी इंगळे

भ्रमणध्वनी ९९६०७९६८२७

जगन्नाथ काळे

भ्रमणध्वनी ९०४९२१२८१६

**आरोग्य : विनय पिटकात अंतर्निहित एक
सकारात्मक जैव-नैतिक संकल्पना**
- रिद्धी चक्रवर्ती, काश्मिर विद्यापिठ

1. परिचय

‘आरोग्य’ म्हणजे रोगाचा अभाव ही आरोग्यासंबंधीची नकारात्मक संकल्पना व आरोग्याबाबतचा पारंपरिक वैद्यकीय दृष्टिकोन आहे. याच्या उलट, जागतिक आरोग्य संघटना (WHO) च्या उदयासोबतच दुसऱ्या महायुद्धानंतर आरोग्याविषयीची सकारात्मक संकल्पना अस्तित्वात आली. व्यक्ती आणि आरोग्य सेवा यंत्रणांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी जागतिक आरोग्य संघटनेने आरोग्याची समग्र पद्धतीने व्याख्या केली आहे. आरोग्य हे जीवन जगण्याचे संसाधन असल्याने जैवनीतिशास्त्रात (बायोएथिक्स) या संकल्पनेला प्रमुख स्थान मिळाले आहे. जैव-नैतिक दृष्टिकोनातून, पुढील मुद्दे आरोग्याशी संबंधित आहेत आरोग्याचा अधिकार, आरोग्याच्या देखरेखीचे बंधन, आरोग्याच्या देखरेखीची जबाबदारी, आरोग्य आणि आरोग्य सेवेपर्यंत वाजवी आणि न्याय्य पोहोच, इ.

जैव नीतिशास्त्र आणि आरोग्य यांच्यातील संबंधाबाबतच्या भारतीय दृष्टिकोनातून, बौद्ध धर्म आणि वैद्यकशास्त्राचा अभ्यास असे दाखवून देतो की, बौद्ध धर्मातील ‘आरोग्य’ ही संकल्पना आरोग्याच्या वैद्यकीय संकल्पनेच्या जास्त जवळ जाणारी आहे, तर साहित्याच्या सखोल विश्लेषणातून बौद्ध धर्मातील आरोग्याच्या समग्र प्रारूपाचे अस्तित्व अधोरेखित होते. मग प्रश्न असा पडतो की, जागतिक आरोग्य संघटनेने मांडलेले सर्वांगीण प्रारूप आणि बौद्ध धर्म हे सारखेच आहे का? या प्रश्नाचे उत्तर देताना, या प्रबंधात अगोदर जागतिक आरोग्य संघटनेने प्रस्तावित केलेल्या समग्र प्रारूपाद्वारे आरोग्याची सकारात्मक संकल्पना मांडली जाणार आहे. त्यानंतर या प्रबंधात विनय पिटकात विवेचन केलेली आरोग्याची संकल्पना स्पष्ट केली जाणार आहे आणि त्यानंतर या प्रबंधाचा निष्कर्ष काढला जाईल. यावरून असा निष्कर्ष काढता येईल की, आरोग्याची सकारात्मक संकल्पना ही अलीकडील जैव नैतिक मुद्द्याची बाब असली; परंतु बौद्ध धर्माने ही संकल्पना फार पूर्वीच वेगळ्या स्वरूपात मांडली होती.

विभाग 1

आरोग्य हा गेल्या शतकातील चर्चेचा एक आंतरविद्याशाखीय विषय असून, आरोग्याचे सर्वकष प्रारूप

(होलिस्टिक मॉडेल) हे अलीकडील काळात प्रकाशात आले. या प्रारूपाच्या अंतर्गत आरोग्याची व्याख्या ‘निरोगी शरीरातील, सुदृढ वातावरणातील आणि सुदृढ पर्यावरणातील सुदृढ मानसिक स्थिती’ अशी केली गेली आहे. आरोग्य ही एक बहुआयामी प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये सभोवतालच्या वातावरणाच्या संदर्भात व्यक्तीचे संपूर्ण कल्याण समाविष्ट आहे हे या व्याख्येतून सूचित होते. या प्रारूपामध्ये जागतिक आरोग्य संघटनेच्या (डब्ल्यूएचओ) आरोग्याच्या व्याख्येचाही समावेश होते. त्यात असे म्हटले आहे. की, ‘आरोग्य म्हणजे केवळ रोगांचा अभाव नसून ती एक शारीरिक, मानसिक, सामाजिक आणि आध्यात्मिक समतोलाची अवस्था आहे.’ या अर्थाने या प्रारूपाने आरोग्याच्या वैद्यकीय प्रारूपाचा दृष्टिकोन अधिक व्यापक करून त्यात रोगाचा अभाव या घटकाचाही समावेश करून सकारात्मक आरोग्य ही संकल्पना मांडली.

अनेक दशकांनंतर, आरोग्य प्रोत्साहन उपक्रमांद्वारे, डब्ल्यूएचओने ‘स्वास्थ्य प्रारूपाला’ (Wellness Model) प्रोत्साहन दिले आहे आणि ज्या मर्यादेत एखादी व्यक्ती किंवा गट आकांक्षा पूर्ण करू शकतो आणि गरजा पूर्ण करू शकतो, पर्यावरण बदलू शकतो किंवा त्याचा सामना करू शकतो त्या मर्यादेपर्यंत आरोग्य संकल्पनेचा विस्तार केला आहे.

ही नवीन संकल्पना आरोग्य हा घटक मानवाच्या दैनंदिन जीवनासाठी एक संसाधन असल्याचे स्पष्ट करते, परंतु त्याला जगण्याचे उद्दिष्ट (जे वर्षानंतर साध्य केले जाऊ शकते) मानत नाही. यात आरोग्याकडे एक सकारात्मक संकल्पना, तसेच शारीरिक क्षमता (डब्ल्यूएचओ, 1986) म्हणून पाहिले गेले आहे. या प्रारूपाने दैनंदिन जीवनाच्या गुणवत्तेची संकल्पना मांडून वैद्यकीय प्रारूपाचा दृष्टिकोन अधिक व्यापक केला आहे. दैनंदिन जीवनाच्या गुणवत्तेच्या संकल्पनेत आरोग्य हा एक महत्त्वाचा घटक आहे.

डब्ल्यूएचओ ने मांडलेल्या सकारात्मक आरोग्याच्या संकल्पनेवर जैविक, मानसिक आणि सामाजिक घटकांचा प्रभाव पडतो. ही संकल्पना मन आणि शरीराचा परिपूर्ण सुसंवाद आणि कार्याच्या संकल्पनेकडे निर्देश करते.

विभाग 2

बौद्ध धर्म आणि वैद्यकशास्त्राच्या संबंधात विचार करताना सुत्तनिपातमध्ये काय सांगितले आहे ते पाहू, त्यामध्ये असे म्हटले

आहे की निर्वाण प्राप्त करण्यासाठी व्यक्तीमध्ये एक प्रकारची विरक्तीची भावना असली पाहिजे. म्हणून असे म्हटले आहे की,

‘अथब्बनं सुपीनं लखनं नाही विदेहे अथो पि नक्खट्टम। तिरुत्तम च गम्भकरणं तिकिच्छं ममको न सेवेय्य’ (तुवत्तक सुत्तम 927).

म्हणजे अथर्ववेदात सांगितलेल्या ‘स्वप्न, निमित्त, नक्षत्र’ अशा प्रसंगी, या विषयांबाबत कोणाचाही सहभाग असू नये; भगवान बुद्धांचा कोणताही अनुयायी प्राणी आणि पक्ष्यांच्या गाण्यांचे अनुसरण करणार नाही, ज्यामुळे प्रणय भावना निर्माण होईल आणि औषधशास्त्राचाही अवलंब करणार नाही. (सिलभद्र 2002 147)

अशा प्रकारे, बौद्ध धर्मात एकीकडे, औषधशास्त्राचा अभ्यास ही एक निषिद्ध गोष्ट मानली गेली होती तर दुसरीकडे आजाराची तीव्रता कमी करण्यासाठी स्वेच्छेने आणि दयाळूपणे आजारी व्यक्तीला मदत करणे हा एक सद्गुण मानला गेला होता. स्वैच्छिक काळजी घेण्याच्या या सद्गुणाच्या अनुषंगाने औषधोपचार पद्धत ही हळूहळू बौद्ध धर्माचा अविभाज्य भाग बनत गेली आणि प्राचीन काळात एक पद्धतशीर औषधोपचार पद्धतीचा उदय झाला.

“वैद्यकशास्त्रविषयक मूल्यांचे असे संदर्भ असलेल्या बौद्ध ग्रंथांपैकी एक म्हणजे विनय पिटक होय. विनय पिटकाच्या महावग्गाच्या भेषज्य स्कंधकामध्ये भगवान बुद्धांच्या संभाषणांद्वारे अनेक रोग आणि त्यांच्या उपचाराबाबत चर्चा केली आहे. अशा प्रकारे अनाथपिंडकाच्या श्रावस्ती येथील जेतवनातील भिक्खूंमध्ये ऋतुजन्य इन्फ्लूएंझाच्या आजारामुळे कुपोषण आणि भूक न लागणे या आजारांचा फैलाव झाल्यावर भगवानांनी त्यांना योग्य वेळी तूप, लोणी, तेल, मध आणि गूळ घेण्यास सांगितल्याचा उल्लेख आहे. (विनय पिटक, महावग 6.1:211) कुपोषणाने त्रस्त असलेल्या भिक्खूसाठी चरबी ही अन्न म्हणून आवश्यक असल्याने गौतमांनी त्यांना अस्वल, मासे, मगर, डुक्कर आणि गाढवे यांची तेलात शिजवलेली ताजी चरबी वेळेवर घेण्यास सांगितले आणि तेही एकच दिवस घेण्यास सांगितले. या सूचनेचे उल्लंघन करणे हा दंडनीय गुन्हा मानला गेला होता (दुक्कट दोस) (तत्रैव 6.3:212). केवळ गरज असतानाच कच्चे मांस आणि कच्चे रक्त घेण्यास परवानगी होती (तत्रैव, 6. 13:214) पण नंतर जेव्हा सुप्रियाने स्वतःच्या शरीराच्या मांसाचा तुकडा कापून दिल्याचा प्रसंग घडून

गेल्यावर असे सांगितले गेले की, परिस्थिती काहीही असो अगदी कोणतेही संकट, दुष्काळ, अवर्षण इत्यादीं मध्येही हत्ती, घोडा, साप, सिंह, वाघ, चित्ता, अस्वल आणि हायना (तरक्क) यांचे मांस घेणे योग्य नाही (तत्रैव, 6.98 - 106:229) अशाप्रकारे, जरी मांस भक्षण करण्यास परवानगी असली तरी अनावश्यकपणे द्वेषातून आणि केवळ भूक भागवण्यासाठी मांस खाण्यास मनाई केली गेली होती.

भगवान बुद्ध आणि बौद्ध धर्माची लोकप्रियता जसजशी वाढत गेली तसतसे भगवान बुद्धांच्या औषधयोजनेला (प्रिस्क्रिप्शन) महत्त्व प्राप्त झाले. सोबतच भिक्खूंकडून मांसाहार खाल्ल्याने टीका होण्याचा आणि अफवा पसरण्याचाही धोका होता. म्हणून बुद्ध म्हणाले की, केवळ तीन प्रकरणांमध्ये मासे आणि मांसासारखे मांसाहारी पदार्थ शुद्ध आहेत. जर एखाद्याला ते खाताना दिसत नसेल, जर एखाद्याला ते खाताना ऐकू येत नसेल, आणि जर एखाद्याला शंका नसेल की त्याला ते देताना तो पकडला गेला नाही (तत्रैव, 6.150:241)

क्षुधावर्धक पदार्थ आणि मांस यांचा अन्नपदार्थ म्हणून वापर करण्याबाबत सांगताना, भगवान बुद्धांनी वनस्पतीजन्य अन्नपदार्थांच्या उपयुक्ततेचा देखील विचार केला होता. ऋतुजन्य इन्फ्लूएंझाग्रस्त भिक्खूंमध्ये जेतवनात असताना, गौतमांना पीडित भिक्खूंना औषधी मुळवर्गीय भाज्यांचे सेवन करण्याची गरज भासली. म्हणून त्यांनी हळद, आले, ओरिस, पांढरी ओरिस, अतिसा, काळी हेलेबोर, नागरमोथा आणि भिक्खूंनी दुर्लक्ष केलेल्या इतर औषधी गुणधर्मांच्या मुळवर्गीय वनस्पती घेण्यास परवानगी दिली (सय, 6.5:212).

कुपोषणाने ग्रस्त असलेल्यांना लवकर बरे करण्यासाठी भाजीपाला आणि फळांचे अर्क देणे गरजेचे असल्याने भगवान बुद्धानी, कडुनिंब, कुटज, पाटोल, पाव, नक्तमाला आणि इतर तुरट कडक किंवा मऊ मुळवर्गीय भाज्या जे आजारी भिक्खू खाऊ शकत नाहीत आणि सहजपणे टाकून देतात, त्यांचे अर्क व सार यांचे भूक वाढवण्यासाठी सेवन करण्यास सांगितले होते. (तत्रैव, 6.6 212-213)

शिवाय, त्यांनी कडुनिंब, कुटजा, पाटोल, तुळशी, कपासिका यासारख्या विविध प्रकारच्या पानांपासून बनवलेली औषधे आणि इतर कोणत्याही प्रकारची औषधे सूचविली जी औषधे आणि अन्नाला चव वाढवणारे पदार्थ म्हणून वापरली जाऊ शकतात (तत्रैव, 6.7:213).

फळांमध्ये त्यांनी विदंग, पिप्पली, हर्षा, बेहडा, आवळा, गोष्टफळ आणि इतर जी काही औषधी फळे अस्तित्वात आहेत त्यांचा उल्लेख केला (तत्रैव, 6.8 213). या औषधां व्यतिरिक्त, गौतमांना जेतवनातील आजारी भिक्खूंसाठी हिरड्याच्या औषधाचीही योजना केली. म्हणून त्यांनी हिंगू, हिंगू लाख, सिपाटिक, टाका, ताकपत्ती, ताकपत्री, सज्जुलसा अशा वनस्पतीचे सेवन करण्यास सांगितले (तत्रैव, 6.9:213), शिवाय त्यांना क्षारांपासून बनवलेली औषधेही उपयुक्त वाटत होती म्हणून त्यांनी विविध प्रकारचे क्षार घेण्याचा उल्लेख केला आहे. जसे की, सामुद्रिक, काल, सेंध, वनस्पति, विरल आणि इतर प्रकारचे क्षार, (तत्रैव, 6.10:213) तीव्र हवामानावर मात करण्यासाठी शरीरात पाण्याची कमतरता होण्यापासून सावधगिरीचा उपाय म्हणून त्यांनी विविध प्रकारचे रस आणि क्षार यांचे सेवन करण्याची सूचना केली होती.

त्यांनी खाज, फोड, स्राव, खरुज, दुर्गंधीयुक्त शरीर असे विकार असणारांना औषधी मलमे लावण्याची तसेच चांगली तब्येत असलेल्यांना, त्वचा धूळ आणि संक्रमण मुक्त ठेवण्यासाठी कोरडे शेण, चिकणमाती आणि इतर स्वच्छता करणारे पदार्थ वापरण्याची परवानगी दिली होती (op.cit. 6.11:213). भगवान बुद्धांनी फक्त फोडांसाठी, लॅन्सेट, तुरट औषधी वनस्पतींचे अर्क, तिळाची साल, जखमांसाठी तेल आणि मलमपट्टीसाठी पातळ चिंध्या असे उपचार सांगितले होते (तत्रैव, 6.56 217). फोड, कुष्ठरोग, क्षयरोग आणि फेफरे असे त्या काळातील प्रचलित रोग होते. भगवान बुद्धांनी अन्न, वस्त्र आणि इतर आवश्यक गोष्टी या रोगांची लागण झालेल्या व्यक्तींसोबत वाटून घेऊ नये असे सांगितले. ही कोणत्याही प्रकारच्या साथीच्या रोगांविरोद्धची प्रतिबंधात्मक उपाययोजना होती. अशाप्रकारे, भिक्खूंना विविध पौष्टिक पदार्थ आणि आरोग्यदायी आहाराची परवानगी देण्याबरोबरच भिक्खूंच्या एकूणच आरोग्याबाबत त्यांनी विचार केला होता.

डोळ्यांच्या आजारासाठी, काजळ, वात आणि काजळाच्या डब्यांचा वापरदेखील सांगितला होता. परंतु केवळ डोळ्यांच्या आजाराने ग्रस्त असतानाच डोळ्यात टाकायचे द्रव आणि मलम वापरण्यास परवानगी होती. (विनय पिटक, चूल वग्ग, 5.1.18:416). चंदन, तगर, काळी अनुसरी, कटुया आणि भद्रमुत्तक यापासून बनवलेल्या अत्तरांचा वापर मलमांमधून करण्यास परवानगी होती. (तत्रैव, 6.14-25:214-215)

शिवाय, काविळीसाठी गोमूत्रापासून बनवलेली औषधे सांगितली होती. त्वचेच्या रोगांसाठी सुगंधी अत्तरमिश्रित औषधी द्रवपदार्थ आणि सुगंधी औषधे आणि सर्पदंशासाठी शेण, मूत्र, राख आणि माती, शेणाचे मिश्रण देखील रक्तक्षय आणि विषावरील उतारा म्हणून औषधयोजनेत सांगितले होते. (तत्रैव, 6.66, 60, 61-62:218). आजारपणात, रुग्णांची काळजी घेण्यासाठी परिचारकांची आवश्यकता असते. या संदर्भात भगवान बुद्धांनी परिचारकांच्या वास्तव्याबाबतही सांगितले आहे. (तत्रैव, 6.72.219).

भगवान बुद्धांनी शारीरिक तंदुरुस्ती राखण्यासाठी क्षीरम, दही, ताक, नवनीत, सप्पिम यासारख्या दुग्धजन्य पदार्थांचे सेवन करण्यास सांगितले आहे. (तत्रैव 6.115245)

शिवाय, कठीण, खडबडीत प्रदेशातून प्रवास करताना त्यांनी तांदूळ आणि विविध प्रकारच्या डाळी स्वतः जवळ ठेवण्यास सांगितले आहे (तत्रैव, 6.116 246).

रोगाची तीव्रता तपासण्यासाठी, आरसे पाहण्याची परवानगी देखील देण्यात आली होती (विनय पिटक, चुल्ल वग्ग, 5. 56:416). शिवाय पाणी न घेता बाहेरगावी जाणे दंडनीय आहे, असेही निर्देश देण्यात आले होते. (तत्रैव, 5.96:425). विहारांमध्ये पाण्याची गरज भासू लागल्याने तेथे विहिरी खणण्याची परवानगीही देण्यात आली. (तत्रैव, 5.147- 169:428 429) या उपाययोजना त्या-त्या परिसरातील शुष्क हवामानामुळे आणि आरोग्याच्या कारणांमुळे केल्या गेल्या असाव्यात. वातावरण जंतुमुक्त ठेवण्यासाठी, बुद्धांनी अन्नपदार्थ आणि स्वयंपाकाचे साहित्य ठेवण्यासाठी स्वतंत्र जागा निश्चित केल्या आणि चार प्रकारच्या भांडारगृहांचा उल्लेख केला. एक म्हणजे खांबांनी बनविलेले, दुसरे गायींसाठीचे, तिसरे अन्नसामग्री ठेवण्यासाठीचे आणि चौथे इतर प्रकारचे सामान ठेवण्यासाठीचे. (विनय पिटक, महावग्ग 113 114:242) औषधांसाठी आणि इतर सामानांसाठी स्वतंत्र पात्रे ठेवण्यास देखील सांगितले होते. (विनय पिटक, चुल्ल वग्ग 5.1.90 424).

विल्सन (2004) यांच्या मतानुसार, 'विनय पिटकामध्ये दोन प्रकारची वैद्यकीय माहिती दिली गेली आहे. साधनांशी संबंधित वैद्यकशास्त्र आणि रोगांच्या प्रकरणांवर आधारित उपचारांच्या कथा'. वरील चर्चा साधनांशी संबंधित वैद्यकशास्त्र या प्रकारातील असल्या तरी पुढील भागात रोगांच्या प्रकरणांवर आधारित

उपचारांच्या कथांवर चर्चा केली जाईल, असे सांगितले जाते की, एकदा आयुष्मान सारिपुत्र हा काया - दाह (त्वचेच्या समस्या) विकाराने ग्रस्त होता. त्याने आपला मित्र मौद्गल्यायन याच्यासाठी कमळाची काही मुळे आणि कमळाचे देठ आणण्यास सांगितले जे खाऊन तो या समस्येपासून पूर्णपणे बरा होऊ शकत होता (विनय पिटक, महावग्ग 6.93-94 225). अशा प्रकारे या कथेत कमळाच्या औषधी उपयोगाचे संकेत दिले आहेत.

विनय पिटकाच्या चुलवगामध्ये, शरीराच्या सामान्य स्थितीत आणि त्वचेची काही समस्या असताना योग्य प्रकारे स्नान कसे करावे याचे तंत्र सांगितले आहे, त्यासोबतच त्याचे उल्लंघन केल्याने दुक्कट गुन्हा होतो, असे देखील नमूद केले आहे. (विनय पिटक, चुल्लवग्ग 5.1 11.415 - 416).

गौतम बुद्धांच्या राजगृहातील भटकंतीच्या कथेवरून असे लक्षात येते की, बुद्धाने आजारी व्यक्तीसाठी गुळ सेवन करण्याचा उपचार सांगितला होता, परंतु कोणताही रोग नसलेल्या व्यक्तीसाठी त्यांनी गुळाचा रस सांगितला होता. ही औषधयोजना पुन्हा विशिष्ट प्रदेशातील शुष्क हवामानाचा सामना करण्यासाठी केली असल्याचे दिसून येते. केनिय जटिलाच्या घरचे आमंत्रण स्वीकारताना भगवान बुद्धांनी भाज्यांची पेये वगळता फक्त आठ प्रकारच्या फळांच्या पेयांना परवानगी दिली आमरा, जंबू, कोच, मोच, मधू, अंगुरा, साळुकी आणि फरुसक, त्यांनी मादक किंवा विषारी गुण वगळता सर्व प्रकारची खाद्य फळे आणि सर्व प्रकारचे रस घेण्यास देखील सांगितले आहे (विनय पिटक, महावग्ग 118: 247).

संधिवाताचा आजार हा त्या काळात सर्वसामान्य स्वरूपाचा होता. एकदा पिलिदबच्चोला पायाला फोड येण्यासह संधिवाताचा त्रास होत होता. भगवान बुद्धांनी तेलाचा मसाज आणि काही औषधी वनस्पती पाण्यात टाकून दिल्या. अधूनमधून होणाऱ्या त्रासासाठी शिगाने रक्त सोडण्याची आणि पायात फोड येण्यावर जलोपचार करण्यास (तत्रैव, 6.41-57:216 218) देखील सांगितले आहे.

वरील विवेचनावरून असे दिसून येते की बौद्ध धर्माने रोगाचे प्रथम निदान (ग्लानप्रत्यय) करून मग औषधोपचाराचा योग्य वापर करून (भैसज्यदान) लिहून त्यावर उपचार करावेत, असे प्रतिपादन केले आहे. या संदर्भात, बौद्ध धर्म 'पॅथॉलॉजीचा आकृतिबंध (निदान) म्हणून चार उदात्त सत्यांचे अनुसरण करतो. म्हणूनच, असे म्हणता येईल की बौद्ध धर्माचे त्याच्या औषधाच्या

साथरोगशास्त्रीय अभ्यासासह रोगांचे निदान आणि विश्लेषण या दोन्ही बाबतीत रोगांचे उपचार आणि प्रतिबंध हे उद्दिष्ट आहे.

या औषधांच्या आणि आहाराच्या नियमांव्यतिरिक्त, विनय पिटकामध्ये असे देखील म्हटले आहे की भगवान बुद्धांनी भिक्षूसाठी मूत्रालयांसाठी खोल्या, मूत्रमार्ग, शौचालयांचे चेंबर आणि योग्य मोजमापांसह शौचालयांचे वहनमार्ग आणि आत पाणीपुरवठा करण्यासाठी पाण्याच्या नलिकांबाबतचे नियम लागू केले होते. नंतर स्वच्छतागृह संकुलाचे स्वरूप विहार परिसर नीटनेटका व स्वच्छ ठेवण्यासाठी विहिरी बांधण्याच्या सूचनाही त्यांनी दिल्या होत्या. यातील काही नियम सर्वसामान्यांसाठीही असल्याचे सांगण्यात येते. यापैकी एकाचा समावेश आहे की स्वच्छ आणि हिरवा परिसर, जोपर्यंत व्यक्ती योग्य आणि तंदुरुस्त आहे. एखाद्याने लघवी करू नये आणि इतर कचरा इकडे-तिकडे हिरव्या भागात आणि पाण्यात टाकू नये.

अशा प्रकारे त्यांनी प्रथम भिक्षू भिक्षुणी आणि नंतर विहाराबाहेरील स्थानिक सामान्य लोकांना स्वच्छतेचे ज्ञान देण्याचा प्रयत्न केला. 'स्वच्छतेच्या ज्ञानाव्यतिरिक्त, त्यांनी या सूचनांद्वारे दिलेला महत्त्वाचा संदेश म्हणजे योग्य निवासस्थानाचा संदेश होय, जो खूप नंतर डब्ल्यूटीओने सादर केला.

घराचा आरोग्याशी घनिष्ठ संबंध आहे. मानवी निवासस्थानाची रचना, स्थान, सुविधा, वातावरण आणि वापर यांचा शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक आरोग्यावर तीव्र प्रभाव पडतो. घरांची खराब परिस्थिती आणि वापर हे मृत्यू रोग यांना आमंत्रण तर देतातच, पण दुखापतविरुद्ध सक्षम संरक्षण प्रदान करण्यात असमर्थ ठरतात किंवा त्यांच्यासाठी असुरक्षितता देखील वाढवू शकतात. दुसरीकडे, घरांची पुरेशी आणि योग्य स्थिती ही केवळ आरोग्य धोक्यांपासून लोकांचे संरक्षण करत नाही तर मजबूत शारीरिक आरोग्य, आर्थिक उत्पादकता, मानसिक कल्याण आणि सामाजिक जोश वाढवण्यास मदत करतात (डब्ल्यूटीओ, 1989).

थोडक्यात असे म्हणता येईल की, जागतिक आरोग्य संघटनेप्रमाणे, बौद्ध धर्मानेही आरोग्याची सर्वांगीण संकल्पना मांडली होती. पुढील भागात दोन्ही परंपरांमध्ये आरोग्याच्या संकल्पनेत काही साम्य आहे की नाही याचे वर्णन केले आहे.

निष्कर्ष : या आधीचा भाग असे सुचवितो की, शाक्यमुनींचा उपचारविषयक दृष्टिकोन अत्यंत व्यावहारिक आणि

उपचारात्मक होता. परंतु या उपचारात्मक उपचारांची उद्दिष्टे केवळ परिपूर्ण आरोग्य राखण्यापुरतीच मर्यादित नाहीत. ती संपूर्ण व्यक्तीवर लक्ष केंद्रित करतात. दुष्काळ, दारिद्र्य, दुष्काळ आणि उपासमार यांसारख्या गंभीर वातावरणात आरोग्य राखण्यातील अडचणीच्या पार्श्वभूमीवर, त्यांच्या व्यावहारिक दृष्टिकोनामध्ये योग्य स्वच्छता आणि चांगल्या स्वच्छताविषयक परिस्थितींचा आग्रह धरून साध्या, सुलभ उपलब्ध संसाधनांचा समावेश होतो. शिवाय, असे म्हणता येईल की, भगवान बुद्धांनी या सर्व गोष्टींना नियमित सवय बनवण्याच्या शिस्तीवर लक्ष केंद्रित केले होते, त्यासाठी नियम आणि निर्बंधांचे उल्लंघन केल्याने दुष्कट दोस होईल असा वारंवार उल्लेख केला जातो. साध्या आणि संतुलित राहणीमानाच्या या नियमित सरावाने, बौद्ध धर्मात भिक्षूंना मन आणि शरीर यांच्यात संपूर्ण सुसंवाद साध्य करण्यास सांगितले जाते. अशाप्रकारे, बौद्ध धर्म सकारात्मक आरोग्याची संकल्पना मांडतो, म्हणजे आरोग्याची इष्टतम स्थिती, जी केवळ तेव्हाच प्राप्त होऊ शकते जेव्हा मन आणि शरीर चांगले कार्य करतात आणि अनुकूल परिस्थितीमध्ये एकमेकांशी संवाद साधतात. शिवाय, केओन (2001, 4) यांनी बर्नबॉम यांच्या पाठोपाठ असे नमूद केले आहे की अस्वस्थता आणि नाजूक तब्येत मनालाही कमकुवत करतात आणि ध्यानाचे लक्ष दुसरीकडे वळवतात आणि म्हणून निरोगी शारीरिक स्थिती निर्माण करणे आणि चांगले आरोग्य राखणे ही शिस्तबद्ध विहारवासी जीवनाची पूर्वअट होती. याशिवाय असे देखील म्हणता येईल की औषधोपचार हा विहारातील जीवनाचा शिरस्ता होता असे दिसते; कारण झिस्क (केओन, 2001) असे म्हणतात की, भिक्षू हे उपचार करणारे आणि विहारांमधील स्थापत्यरचना उपदेशाची केंद्रे आणि पथिक निवास म्हणून काम करत असून त्याद्वारे हे विहार त्यांच्या सीमेपलीकडे राहणाऱ्या सामान्य लोकांना मदत करत.

म्हणूनच, असे म्हणता येईल की कांट यांच्याप्रमाणेच गौतम बुद्धांनीही असे प्रतिपादन केले की परम लाभाची प्राप्ती ही शारीरिक लाभाने म्हणजेच कुशल आणि नैतिकतेने, म्हणजेच कुशल कर्माने मिळू शकते. भिक्खूंना निरोगी राहण्यासाठी त्यांच्या जीवनाला शिस्त लावण्यासाठी साधे अन्न घेणे, योग्य आंघोळ करणे आणि स्वच्छ निवासस्थानात राहणे इत्यादी नियमांचे पालन करण्यास सांगितले होते. आजारी लोकांची काळजी घेऊन, त्यांना चांगली कृत्ये करण्याची सवय लावली गेली. कल्याण आणि सदाचार या दोन्हीचा संयोग करून त्यांच्यावर आत्मज्ञानाचा प्रकाश पडावा, अशी योजना केली गेली होती. या अर्थाने डब्ल्यूटीओद्वारे

आरोग्याच्या सर्वांगीण दृष्टिकोनास अंतर्गत मूल्य प्रदान करण्याच्या उलट विनय पिटकाचे अनुसरण करणारा बौद्ध धर्म हा व्यक्तीस स्वतःचे आणि इतरांचेही आरोग्य राखण्यासाठीच्या वैयक्तिक जबाबदारी आणि कर्तव्यासह साधा आहार, उत्तम राहणीमान यासह आरोग्याविषयी सर्वांगीण आणि उद्देशपूर्ण दृष्टिकोनाचा अवलंब करतो आणि आरोग्यासाठी साधन मूल्याचा अवलंब करतो.

बौद्ध धर्मातील आरोग्याचा हा दृष्टीकोन जैव-नीतिशास्त्राच्या अलीकडील मुख्य आशयाला प्रतिबिंबित करतो असे म्हणता येईल, ज्यात आरोग्य ही पुढील बाबींसंदर्भात एक गंभीर संकल्पना व विशेष शुभ मानली जाते अ) व्यक्तीच्या कल्याणावर थेट परिणाम करण्यासाठी ब) व्यक्ती तिच्या जीवनात ज्या विविध लक्ष्यांना महत्त्व देतो त्यांच्या साध्यतेसाठीचे माध्यम म्हणून व्यक्तीच्या कार्याची पूर्वअट आहे. जीवनातील विविध उद्दिष्टे आणि प्रकल्पांचा पाठपुरावा करण्यासाठी (आनंद 2004). अशाप्रकारे जैव-नीतिशास्त्राचा कल आणि त्याची आरोग्याबाबतची संकल्पना अलीकडच्या काळात उदयास आली आहे, परंतु विनय पिटकातील माहिती असे दर्शविते की, बौद्ध धर्म हा या सर्व गोष्टींमध्ये फार पूर्वीपासून पुढारलेला आहे आणि बौद्ध धर्माच्या परंपरेत अंतर्भूत आहे, ज्याचे योग्य पालन केल्यास विशिष्ट आरोग्य धोक्यांपासून लोकांचे रक्षण होऊ शकते...!

संदर्भ :

1. आनंद, सुधीर. 2004. The Concern for Equity in Health In Public Health, Ethics, and Equity, नवी दिल्ली, ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस.
2. बापट, पी.व्ही. (1924) 1990. The Sutta Nipata. Bibliotheca Indo-Buddhica No. 75:267, दिल्ली, श्री सतगुरुप्रकाशन.
3. भिक्कू शीलभद्र, 2002. सुत्तनिपात. कोलकाता महाबोधी बुक एजन्सी.
4. कॅलाहान, डॅनियल आणि ब्रूस जेनिंग्स 2002. Ethics and Public Health Forging a Strong Relationship. अमेरिकन जर्नल ऑफ पब्लिक हेल्थ क्रमांक 2 (92) 169-176.
5. चटोपाध्याय, देविप्रसाद, 1977 Science and Society in Ancient India, कलकत्ता: रिसर्च इंडिया पब्लिकेशन्स

6. डॅनियल, नॉर्मन 2008. फक्त आरोग्य, आरोग्याच्या गरजा बऱ्यापैकी पूर्ण करा. न्यूयॉर्क, केंब्रिज युनिव्हर्सिटी प्रेस.

7. गोरोविट्झ, सॅम्युअल. 1978. Just Health, Meeting Health Needs Fairly. वॉरेन टी. रीच संपा. एनसायक्लोपीडिया ऑफ बायोएथिक्स खंड 3 607-609, न्यूयॉर्क, द फ्री प्रेस.5

8. इमॅन्युएल कांट. (1930) 1279. Lecture On Ethics भाषांतर - लुईस इनफिल्ड, ग्रेट ब्रिटन, मेथ्युएन अँड कंपनी लि.

9. केओन, डॅमियन (1995) 2001 Buddhism and Bioethics, London Palgrave Publishers Limited.

10. आणि जे. ह्युजेस. 1995 Buddhism And Medical Ethics A bibliographic Introduction. 'जर्नल ऑफ बुद्धिस्ट एथिक्स' मध्ये प्रकाशित. खंड 2:105-124. <http://www.buddhethics.org/2/hughes.txt>. (24 जून, 2009 रोजी अॅक्सेस).

11. खुरफ जॉर्ज, 2004. Handbook of bioethics: Taking Stock of The Field from a Philosophical Perspective. शैक्षणिक प्रकाशक, स्प्रिंगर ISBN 1402018703, 9781402018701.2

12. मॅकमी, ग्लेन. (1999) 2003. Pragmatic Method and Bioethics In Pragmatic Bioethics, संपा. ग्लेनमॅकमी, मॅसेच्युसेट्स एमआयटी प्रेस..

13. नाकामुरा, हाजीने. 1978. Buddhism. संपा. वॉरेन टी. रीच' एनसायक्लोपीडिया ऑफ बायोएथिक्स' मध्ये प्रकाशित, खंड 1134- 138, न्यूयॉर्क: द फ्री प्रेस.

14. पार्क, के. (1970), 2005. Park's Textbook of Preventive And Social Medicine, जबलपूर, बनारसीदास भानोट पब्लिशर्स.

15. पार्सन्स, टॅलकोट. 1978. A Sociological and Action Perspective In Health An Disease. S. बायोएथिक्सचा विश्वकोश संपादक- डब्ल्यू.टी. राईश, खंड 2 590-599.

16. पॉटर, व्हॅन रेन्सेलर. 1971. Bioethics, Bridge to the Future एंगलवुड क्लिफ्स, एन. जे. प्रेंटिस हॉल, इन्काँ.

17. रिसें, गुएंटर् बी. 1978. History of the Concepts In Health and Disease, Encyclopedia of Bioethics. संपा. डब्ल्यू. टी राईश खंड 2 579-585.

18. सांस्कृतायन, राहुल 1934. विनय पिटक, तैवान बुद्ध एज्युकेशनल फाउंडेशनची कॉर्पोरेट संस्था.7

19. शर्मा, पी. व्ही. (संपा.). 1992. Medicine in Buddhist and Jaina Traditions. In History of Medicine in India.. नवी दिल्ली: भारतीय राष्ट्रीय विज्ञान अकादमी..

20. दिलसन, लिझ 2004. Perspectives On The Body. एनसायक्लोपीडिया ऑफ बुद्धिज्ञान, खंड 1.63-66, संपा.

रॉबर्ट ई. बसवेल, अमेरिका: मॅकमिलनफ

तळटिपा व संदर्भ :

1. इंग्रजी शब्द 'Health' (हेल्थ) हा जुना इंग्रजी शब्द 'Haelth' पासून घेतला गेला आहे, ज्याचा अर्थ आहे, 'सुदृढ मन असलेले शरीर' असा आहे.

2. कोणत्याही सार्वत्रिक व्याख्येचा अभाव असताना, वेगवेगळ्या प्रारूपाद्वारे आरोग्याची संकल्पना केली गेली आहे, जसे की, 1) वैद्यकीय प्रारूप, 2) पर्यावरणीय प्रारूप, 3) जैव मानसशास्त्रीय-सामाजिक प्रारूप, 4) समग्र प्रारूप आणि (5) स्वास्थ्य प्रारूप. 3. जैव नीतिशास्त्र हे जैवविज्ञानाहून भिन्न असल्याने ते व्यापक अर्थाने, उपयोजित नीतिशास्त्राची एक शाखा आहे. जी 'जीवनाच्या' कोणत्याही स्वरूपाशी, जसे की, मानव, वनस्पती किंवा प्राणी यांच्याशी निगडित गुंतागुंतीच्या नैतिक समस्यांशी संबंधित आहे; परंतु संकुचित अर्थाने पाहिल्यास, ते मानव आणि त्यांच्या जैविक आरोग्य किंवा अनारोग्याबद्दलच्या समस्यांशी निगडित नैतिकतेशी संबंधित आहे.

4. त्रिपिटकामध्ये उपचारासाठी वापरण्यात येणारी तांत्रिक संज्ञा तिकिच्छा '(चिकित्सा), रुग्णाला गिलान' (ग्लान), 'रुग्णालय म्हणजे ग्लानशाला'. वैद्याला अभिषेक' म्हटले गेले आहे, तर गौतम बुद्धांना 'महाभिषेक' महान चिकित्सक मानले जाते.

5. वैद्यकशास्त्र हा बौद्ध धर्माचा एक भाग कसा बनला यावर प्रकाश टाकताना, झिस्क (Zysk) (1991) यांनी असे म्हटले आहे की, धर्माचरणानिमित्त भटकणाऱ्या भिक्षूंनी स्वतःच उपचार करण्याच्या उद्देशाने विविध स्वरूपाची उपयुक्त वैद्यकीय माहिती गोळा केली होती, जिचे नंतर हळूहळू संकलन केले गेले आणि शेवटी विनय पिटकातील एक अध्याय म्हणून तिला स्थान मिळाले. बौद्ध धर्माच्या सुरुवातीच्या काळात प्रस्थापित झाल्यामुळे, वैद्यक हा बौद्ध धर्माचा अविभाज्य भाग बनला. त्यानंतर विल्सन (2004)

यांनी उल्लेख केल्याप्रमाणे बौद्ध संघाने मानवाच्या शारीरिक प्रक्रियेचे अनुभवजन्य ज्ञान मोठ्या प्रमाणात मिळविले आणि मानवांवरील उपचारांदरम्यान निर्माण होणारे टाकाऊ वस्तू व शरीराचे निरूपयोगी, अवशिष्ट भाग यांची विल्हेवाट यांचे काम केवळ केवळ निम्न सामाजिक वर्गातील लोकांपुरतेच मर्यादित न ठेवता वैद्यकीय प्रगतीचा मार्ग दाखवला.

6. ही औषधयोजना फक्त आदिवासींसाठी असल्याचे दिसते.
7. केओन (1995) 2001:1
8. विनय पिटक, चूलवग 5.248-280:442-444.
9. विनय पिटक, सेखिये, पत्तिमोक्ख. 7.5:29
10. केओन (2001) यांनी असे नमूद केले की भिक्षूंनी इतर सर्व सामाजिक संबंध तोडले असल्याने त्यांना एकमेकांची काळजी घेणे बंधनकारक होते' म्हणून असा उल्लेख केला गेला होता की, 'हे भिक्षूंनी, तुमची देखभाल करू शकणारे वडील किंवा आई (येथे) नाहीत. हे भिक्षूंनी, जर तुम्ही एकमेकाची देखभाल करत

नसाल, तर मग तुमची देखभाल कोण करेल ? जो कोणी हे भिक्षू, जो माझी शुश्रूषा करू इच्छितो, त्याने आजारी लोकांची शुश्रूषा करावी.' या संदर्भात, विल्सन (2004) असे मत मांडतात की बौद्ध परंपरा शरीराचा उपयोग चिंतनाची वस्तू म्हणून करते आणि उभं राहणे, बसणे, चालणे, खाणे आणि विश्रांती घेणे यासह सर्व शारीरिक क्रियांच्या सजगतेवर लक्ष केंद्रित करून परिवर्तनाचे स्थान म्हणून वापरते.

11. विल्सन (2004) यांनी पुन्हा उल्लेख केल्याप्रमाणे बौद्ध धर्मात शरीराला असे समजले जाते की त्याचे कोणतेही आंतरिक मूल्य नाही कारण ते जागृत होण्याच्या अनुभवात अडथळा आणू शकते आणि एखाद्याला त्या गोष्टी जशा आहेत तशा पाहण्यापासून रोखते. त्याऐवजी, हे साधन मूल्य आहे असे समजले जाते ते ज्या पद्धतीने वापरले जाते त्याद्वारे मूल्य प्राप्त होते, ज्या प्रकारे ते ध्यान आणि अंतर्दृष्टीचे स्थान म्हणून वापरले जाते.

TATHAGAT PUBLICATIONS

Arvind Bhandare
Proprietor

- Books on Buddhism • Books on Pali Language • Books on Ambedkarism
- Buddhist Children Books • Buddhist Calender • Buddhist Year Diary • Lantern / Flag
- T-Shirt / Caps • Dhamma Tour • Buddha Statue

Web: tathagattours.in • Mob. : 9967692014

धम्म अज्झयन चारिका

सप्टेंबर 2022	:-	25 सप्टेंबर ते 2 ऑक्टोबर (हिमाचल प्रदेश, कुलू मनाली, धर्मशाळा)
ऑक्टोबर 2022	:-	6 ऑक्टोबर ते 13 ऑक्टोबर (श्रीलंका)
ऑक्टोबर 2022	:-	22 ऑक्टोबर ते 5 नोव्हेंबर (बोधगया, सारनाथ, श्रावस्ती, लुम्बिनी, कपिलवस्तू, कुशीनगर, वैशाली, नालंदा, राजगिर, डुंगेश्वरी)
नोव्हेंबर 2022	:-	सांची महोस्तव 24 नोव्हेंबर ते 2 डिसेंबर (सांची, महू, सतधारा, सोनारी, मुरेलखुर्द, अंधेर)

विनय पिटकामध्ये वर्णित गुन्हे आणि शिक्षा / प्रायश्चित्त - जयिता गांगुली

स्कन्धकमध्ये वर्णित गुन्हे आणि शिक्षा / प्रायश्चित्त

बौद्ध धर्मातील संघ व्यवस्था ही सातत्यपूर्ण प्रक्रियेतून विकसित झाली. हे आपल्याला सध्या उपलब्ध असलेल्या विनय ग्रंथांच्या विविध आवृत्त्यांमध्ये दिसून येते. गौतम बुद्धांच्या महापरिनिर्वाणापासून काही शतकांनंतर बौद्ध संघ अनेक पंथांमध्ये विभागला गेला होता. प्रत्येक पंथाचे स्वतःचे एक विनय पिटक असू शकत होते, त्यापैकी काही ग्रंथ वेगवेगळ्या भाषांमधून आपल्यापर्यंत आले आहेत. विनय पिटक ही बौद्ध संघारामातील शिस्तीची संहिता आहे. अनेक अभूतपूर्व घटना घडल्यामुळे शाक्यपुत्र गौतमाला संघामध्ये शिस्त राखण्यासाठी वेगवेगळे संन्यासी नियम लावावे लागले. हे नियम विनय पिटकाच्या स्कन्धक विभागात तपशीलवार नमूद केले गेले आहेत. सहसा तीन भिक्षूंचा एक गट काही दुष्कृत्ये करण्यास जबाबदार असल्याचे म्हटले जाते, ज्यामुळे बुद्धांनी असे नियम घालून दिले. तो गुन्ह्याचे (आपत्ती) किंवा दुराचाराचे स्वरूप निर्धारित करत असे, त्याच्या आधारावर संबंधित प्रत्येक प्रकरणात भिक्षूंना काय शिक्षा द्यायची ते निर्धारित केले जात असे, त्यानुसार गुन्ह्यांना दुक्कट, थुल्लचय अशा वेगवेगळ्या वर्गांमध्ये विभागले गेले.

संघ एक सजीव संस्था

संघटना शास्त्राशी परिचित आहेत अशा लोकांसाठी ही एक वेगळी उदात्त संकल्पना वाटू शकते. मुळात बौद्ध व्यवस्थेमध्ये समाजाच्या विविध स्तरांतून आलेल्या आणि स्वतःच्या विशिष्ट मानसिक अभिवृत्ती आणि अभियोग्यता असलेल्या व्यक्तींच्या समूहाचा समावेश असतो. भगवान बुद्ध असे म्हणत की, त्यांच्या शिकवणीत समुद्राची आठ महान वैशिष्ट्ये सामावलेली आहेत संघाच्या सदस्यांमध्ये वैदिक जातीचे किंवा सामाजिक व्यवस्थेचे कोणतेही बंधन नव्हते हे सर्वज्ञात आहे. परंतु मनुष्य (सत्त्व) नेहमी त्याच्या मानसिक स्थिती आणि कार्यक्षमतेमुळे वैयक्तिक दृष्टिकोन बाळगतो. परिणामी, बुद्धांना विरोध, अव्यवस्था आणि अगदी त्यांच्या संघाच्या सदस्यांमधील अनास्था अशा अनेक घटनांना सामोरे जावे लागले. या घटनांवरून असे सिद्ध होते की, संघाची तुलना अशा एका सजीवाशी होते ज्याच्या शरीरात भिक्षू हे जिवंत पेशीसारखे आहेत.

आपत्ती (अपराध / दुराचार)

विहाराच्या नियमांनुसार अपराध किंवा दुराचार (आपत्ती) हा एकतर मोठा / गंभीर (मारुकापत्ती) किंवा किरकोळ (लहुकापत्ती) असू शकतो. मोठा / गंभीर अपराध, प्रमुख ग्रंथांमध्ये नमूद केलेल्या विहाराच्या इतर सर्व किरकोळ अपराधापेक्षा वेगळा असणे आवश्यक आहे. या संदर्भात डॉ. बिस्वदेव मुखर्जी यांनी असे अगदी योग्य मत व्यक्त केले आहे की, 'आपत्ती म्हणजे विनय पिटकामध्ये समाविष्ट केलेल्या सात प्रकारच्या मोठ्या अपराधांच्या कक्षेबाहेरील किरकोळ अपराध असाच अर्थ असू शकतो.'

'आपत्ती' हा शब्द 'अ+पद्' वरून तयार झाला असावा (आर. डेव्हिड्स आणि स्टेड यांचा पाली - इंग्रजी शब्दकोश). भगवान बुद्धांनी घालून दिलेल्या 'सिक्खापदानी' किंवा उपदेशांचे कोणतेही उल्लंघन हे आपत्ती मानले जाते. पातिमोक्ख (संस्कृत-प्रतिमोक्ष) अंतर्गत समाविष्ट गुन्ह्यांपैकी पाराजिक आणि संघादिसेस यांचा समावेश गरूकापत्ती (ज्याला अदेसनागामिनी आपत्ती किंवा दुटूलापत्ती म्हणूनही ओळखले जाते) आणि बाकीच्यांचा लहुकापत्ती (याला देसनागामिनी आपत्ती किंवा दुटूलापत्ती असेही म्हणतात) या वर्गात समावेश केला जातो. आपत्तीचे आणखी एक वर्गीकरण देखील आहे उदा. सावसेसापत्ती आणि अनावसेसापत्ती. पातिमोक्खाच्या गुन्ह्यांपैकी फक्त पाराजिकाचा अनाव-सेसापत्तीमध्ये समावेश केला जातो तर उरलेले सर्व सावसेसापत्तीच्या गुन्हांमध्ये समाविष्ट आहेत, असे मानले जाते.

दुक्कटापत्ती

दुक्कट म्हणजे चूक किंवा उल्लंघन किंवा चुकीच्या कृतीतून झालेला एक प्रकारचा गुन्हा, सेखिय नियमांचे उल्लंघन केल्यास त्याचा दुक्कट अपराधांमध्ये समावेश होतो. दुक्कट अपराधांचेही आठ गटांमध्ये वर्गीकरण करण्यात आले. चिनी भाषेत जतन केलेल्या धर्मगुप्तक विनयाच्या मते, 'चुकीचे कृत्य' हे शरीर आणि भाषण या दोन शीर्षकाखाली वेगळे केले गेले आहे, ज्यांना एकत्रितपणे 'चुकीचे कृत्य' म्हटले जाते. थेरवादी परंपरेच्या स्कन्धकामधून दुक्कट अपराधाची काही उदाहरणे उद्धृत केली जाऊ शकतात.

1. भगवान बुद्धांनी भिक्षूंना इतर विधर्मी पंथांप्रमाणे उपोसथ करण्याची परवानगी दिल्यानंतर, त्यांनी भिक्षूंना उपोसथ संमेलनात पातिमोक्ख नियमांचे पठण करण्यास सांगितले. परंतु काही भिक्षू पातिमोक्खचे पठण किती वेळा करावे याविषयी अनभिज्ञ

असल्याने दररोज पातिमोक्खचे पठण करतात ही बाब बुद्धांना कळवण्यात आली, तेव्हा त्यांनी पातिमोक्खचे पठण रोज न करता केवळ उपोसथाच्या दिवशीच करावे आणि जो कोणी या नियमाचे उल्लंघन करेल, त्याच्यावर दुक्कटचा गुन्हा लादला जाईल, असे सांगितले.

2. त्याचप्रमाणे, भगवान बुद्धांनी पंधरवड्यातून तीन वेळा पातिमोक्ख पठण केल्याने (म्हणजे 8 व्या 14 व्या आणि 15 व्या दिवशी) सुद्धा दुक्कटचा अपराध होऊ शकतो आणि केवळ एकाच दिवशी म्हणजे चौदाव्या किंवा पंधराव्या दिवशी पातिमोक्ख पठण करण्यास परवानगी होती.

3. ज्या व्यक्तींनी खालील अपराध केले असतील तेही दुक्कट अंतर्गत दोषी ठरतील :

- सभा सुरू असताना ' विनयबाबत प्रश्न विचारणे;
- भरसमेत विनयावर विचारलेल्या प्रश्नांचा प्रतिवाद करणे;
- भिक्षूची परवानगी न घेता गुन्हासाठी त्याला फटकारणे;
- भरसभेत बेशिस्त वर्तन करणे.

विनयाच्या इतर अध्यायांतून अशा दुक्कट अपराधांची अनेक उदाहरणे दिली आहेत ज्याचा वेगळा अभ्यास करणे गरजेचे आहे. दुक्कट अपराधांच्या शिक्षेच्या संदर्भात असे म्हणता येईल की, अशी शिक्षा ही अपराधाच्या तीव्रतेवर अवलंबून होती.

आर. डेव्हिड्स आणि ओल्डेनबर्ग यांच्या मते, 'ज्या किरकोळ अपराधांचा पातिमोक्खमध्ये समावेश नव्हता त्यांना दुक्कट अपराध म्हणतात. त्यांच्या स्वरूपानुसार त्यांचा पातिमोक्खच्या पाचव्या अपराधांमध्ये समावेश केला गेला आहे. दुक्कट अपराध करणारासाठी त्याच्या दोषाची साधी कबुली देण्याव्यतिरिक्त आणखी काही प्रायश्चित्त आवश्यक नव्हते.

दुब्भासितापत्ती

(संस्कृत) दुर्भाषित (चिनी) वू शुओ हे शब्द 'वाईट भाषणाचा गुन्हा' असा अर्थ सूचित करतात. असा अपराध भगवान बुद्ध, धम्म किंवा संघाविरुद्ध किंवा कोणत्याही व्यक्तीविरुद्ध असू शकतो. त्याचा समावेश दुद्रूलापत्ती किंवा लहुकापती किंवा देसनागामिनी आपत्ती (म्हणजे हलका अपराध) यांच्यामध्ये होतो.

परिवारमध्ये असा उल्लेख केला आहे की 'दुब्भासित म्हणजे सत्यानुसार ऐकलेली गोष्ट दुब्भासित म्हणजे वाईट भाषण. अशुद्ध शब्द किंवा अशिष्ट शब्दांना अशा प्रकारे संबोधले जाते. उल्लेख केलेल्या इतर गुन्हांच्या तुलनेत दुब्भासिताशी संबंधित घटना दुर्मिळ असतात. हे स्पष्ट आहे की भिक्षूंनी कोणाशीही बोलताना वापरलेली कोणत्याही प्रकारची आक्षेपार्ह भाषा किंवा उच्चार हा दुब्भासित' श्रेणीतील गुन्हा मानला जात असे. किरकोळ गुन्हांतर्गत त्याचे वर्गीकरण करण्यात आले असल्याने, त्यासाठीची शिक्षा ही स्पष्टपणे इतर किरकोळ गुन्हांसारखीच सुसंगत असे, उदा. या प्रकरणात इतर भिक्षु किंवा संघासमोर एक साधी कबुली देणे पुरेसे असे.

थुल्लच्चय

थुल्लच्चय हा एक गंभीर गुन्हा मानला गेला आहे. ज्या गुन्हासाठी दुसऱ्या भिक्षुसमोर 'गुन्हा' कबूल करून प्रायश्चित्त घेतले जाऊ शकते, अशा सर्व गुन्हांपैकी हा सर्वात गंभीर गुन्हा आहे' एक पाराजिक किंवा संघादिसेससारखा गुन्हा थुल्लच्चय म्हणून समजला जाऊ शकतो .

परिवारात आपल्याला 'थुल्लच्चय' ची खालील व्याख्या आढळते:- 'थुल्लच्चय म्हणजे जे सत्यानुसार ऐकले जाते ते.' एखाद्या कारणासाठी कबूल केले जाते ते (थुल्लच्चय) मानले जाते. ज्याच्यासारखे (नियमांचे) कोणतेही उल्लंघन नाही, त्याला (थुल्लच्चय) म्हणून ओळखले जाते .

विनय-पिटक (थेरवाद) मधून थुल्लच्चयाची काही उदाहरणे दिली आहेत, पालीमधील महावग्गाच्या उपोसथ स्कंधकामध्ये असे नोंदवले गेले आहे की, उपोसथच्या दिवशी जर चार किंवा अधिक निवासी किंवा अतिथी भिक्षू उपोसथ पार पाडण्यासाठी एकत्र आले असतील आणि उपोसथाच्या दरम्यान अनेक भिक्षू एकतर कमी, समान किंवा जास्त असतील, जर आधीच उपस्थित असलेल्या भिक्षूंनी उपोसथ पार पाडली आणि संघामध्ये मतभेद निर्माण करण्याच्या उद्देशाने पातिमोक्षाचे पठण केले, तर त्यांच्यावर थुल्लच्चयाचा गुन्हा दाखल होतो .

त्याचप्रमाणे, उपोसथच्या दिवशी जर चार किंवा अधिक रहिवासी किंवा अतिथी भिक्षू उपोसथ करण्यासाठी एकत्र आले. असतील आणि त्यांनी इतर निवासी किंवा अतिथी भिक्षूच्या उपस्थितीची चिन्हे पाहिली किंवा ऐकली असतील, तरीही

संघामध्ये तेढ निर्माण करण्याच्या हेतूने, उपोसथ पार पाडली आणि पातिमोक्खचे पठण केले तर मग थुल्लच्चयचा गुन्हा संबंधित भिक्षूवर लादला जातो .

थुल्लच्चय अपराधासाठीच्या प्रतिशोधाच्या संदर्भात वर नमूद केले आहे की थुल्लच्चय हा गुन्ह्यांपैकी सर्वात गंभीर गुन्हा आहे ज्यात कबुली जबाब देऊन प्रायश्चित्त घेतले जाऊ शकते.

दुट्टूलापत्ती

पाराजिक आणि संघादिसेस यांना 'दुट्टूलापत्ती' म्हणतात. याला गरुकापती असेही म्हणतात. दुट्टूलापत्ती हे संघव्यवस्थेच्या नियमांचे गंभीर उल्लंघन आहे, उदा. चार पाराजिक आणि तेरा संघादिसेस 'दुट्टूलापत्ती' हा शब्द नवव्या पाचिच्चिय नियमांमध्ये देखील वापरला गेला आहे, आणि जुन्या भाष्य (सुत्तविभंग) मध्ये असे म्हटले आहे की 'गंभीर अपराधांद्वारे पाराजिका आणि संघादिसेसचे अपराधी लोक ओळखले जातात'.

पातिमोक्खामध्ये नवव्या आणि चौथ्या पाचिच्चिय नियमांमध्ये दुट्टूलापत्ती हा शब्द खालीलप्रमाणे आढळतो.

पाचिच्चिय 'यो पण भिक्खु भिक्खुस्स दुट्टुल्लं आपत्ती अनुपसम्पन्नस्स आरोचेय्य अज्जत्र भिक्खु - संमुतिया पाचिच्चियं' (अर्थ: जो भिक्षु दुसऱ्या भिक्षूच्या गंभीर गुन्ह्याबद्दल (दुट्टूलापत्ती) त्याच्या परवानगीशिवाय अप्रस्तुत (अनुपसम्पणा) सांगतो, त्याच्यावर पाचिच्चिय लादला जाईल.)

पाचिच्चिय - यो पण भिक्खु भिक्खुस्स जानम दुल्लम आपत्ती पातिच्चादेय्य पाचिच्चियं. अर्थ - जर एखादा भिक्षु हा जाणीवपूर्वक दुसऱ्या भिक्षूचा गंभीर गुन्हा (दुट्टूलापत्ती) लपवत असेल तर त्याच्यावर पाचिच्चिय लादले जाईल. त्याचे प्रायश्चित्त हे त्याने केलेल्या गुन्ह्याच्या गंभीरतेनुसार पाराजिक किंवा संघादिसेसप्रमाणे असेल.)

प्रस्तुत प्रबंधात चर्चा केलेले अपराध हे बहुतेक करून स्कंधकांमध्ये आढळतात. जरी पातिमोक्खमध्ये उल्लेख केलेले काही अपराध हे स्कंधकांमध्ये उल्लेख केलेल्या अपराधांच्या समतुल्य असले तरी ही नावे पातिमोक्खमध्ये वापरली गेली नाहीत (दुट्टुल वगळता). त्याचप्रमाणे, स्कंधकांमध्ये पातिमोक्खच्या अपराधांचा उल्लेख आढळत नाही. याचे कारण असे असू शकते की, 'विनयाच्या

अंतिम पुनरावृत्तीच्या लेखकांनी' पातिमोक्खचे मूळ स्वरूप टिकवून ठेवण्यासाठी पातिमोक्खमध्ये अपराधांची नवीन नावे किंवा नंतरच्या अपराधांना समाविष्ट करणे उचित मानले नाही.

सुत्तविभंगामध्ये दोन पुस्तकांचा समावेश आहे पाराजिक आणि पाचिच्चिय, पातिमोक्खमध्ये विविध प्रकारचे अपराध (आपत्ती) तपशीलवार नमूद केले आहेत. पातिमोक्खमध्ये दिलेल्या अपराधाचा प्रसंग बुद्धाच्या आदेशांसह उद्धृत केला आहे. त्यानंतर प्रत्येक नियमांवर भाष्य आणि अपराधासंबंधीच्या वेगवेगळ्या अटी उद्धृत केल्या आहेत. पातिमोक्खमध्ये मुख्य अपराधांव्यतिरिक्त थुल्लच्चय, दुक्कट इत्यादींचीही नोंद करण्यात आली आहे, ज्यामध्ये दुःभासिताचे अपराधही क्वचितच आढळतात.

आय. बी. हॉर्नर यांच्या मतानुसार अशा नियमांच्या उत्पत्तीबाबत, असे संभवते की, काही नियम शाक्यपुत्र गौतमाच्या हयातीत आणि काही नियम त्यांच्या परिनिर्वाणानंतर त्यांच्या शिष्यांनी जेव्हा गरज निर्माण झाली तेव्हा निर्धारित केले होते. काही गुन्हे 'प्रत्यक्षात भिक्षूंनी केले असण्याची शक्यता आहे, तर भिक्षू आणि भिक्षूणींसाठी प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून इतर नियम आधीच तयार केले गेले असावेत. त्याचप्रमाणे नियमांच्या लेखकत्वाबाबत, जरी सर्व नियम स्वतः भगवान बुद्धांच्या नावाने असले तरी, स्कंधकांमध्ये नमूद केलेले सर्व नियम भगवान बुद्धांनी व्यक्तिशः निर्धारित केले होते याची खात्री देता येत नाही. प्रत्येक नियम आणि उप-नियम भगवान बुद्धाने वैयक्तिकरित्या तयार केले होते किंवा प्रत्येक लहान-मोठी बाब त्यांना कळविली गेली होती असे संभवनीय वाटत नाही. दंड निश्चित करताना दिसणाऱ्या विसंगती देखील हे नियम वेगवेगळ्या प्रसंगी तयार करण्यात आल्याचे समजण्यास जागा सोडतात. उदाहरणार्थ, 'परिवार' मधील एक प्रसंग उद्धृत केला जाऊ शकतो

'चोरीशी किती गुन्ह्यांचा संबंध आहे? तीन गुन्हे त्याच्याशी संबंधित आहेत. जर ती पाच किंवा त्याहून अधिक मास किमतीची वस्तू असेल तर पाराजिक. जर एकापेक्षा जास्त 'मास' किमतीची, पण पाच मासपेक्षा कमी किमतीची वस्तू असेल तर 'थुल्लच्चय' आणि जर तो एक 'मास' किंवा त्याहून कमी किमतीची वस्तू असेल तर 'दुट्टुल' अशा गुन्ह्यांची आणि दंडांची छाननी केल्यावर भारतात ख्रिस्तपूर्व काळात शाक्यपुत्र गौतमाने स्थापन केलेल्या भिक्खु संघाच्या विकासावर काही नवीन प्रकाश टाकता येईल. या संदर्भात, चिनी स्रोत आपल्याला संघाच्या सुरुवातीच्या

काळापासूनच्या विकासाचे अवलोकन करण्यास मदत करतात आणि त्यासाठी स्वतंत्र अभ्यास आवश्यक आहे.

टिपा:-

स्कंधक (पाली-खंधक) हे विनयपिटकातील वेगवेगळ्या विभागांच्या धर्मधिकारदिक्शेशी संबंधित आहे. उपोसथ, (आत्म शुद्धीसाठीचा विहारातील एक विधी, कर्तव्यकर्म) पावसाळी - ऋतूतील निवास इ. पालीमधील खंदकामध्ये दोन पुस्तकांचा समावेश आहे महावग्ग आणि चुल्लवग्ग. चिनी भाषेत त्याचे भाषांतर 'फा' (Fa) आणि तिबेटी भाषेत 'शी' (Gshi) असे केले जाते. तिबेटी शब्द संस्कृतमधील 'वास्तू' या अर्थाने आहे, तर चिनी भाषेतील 'फा' म्हणजे 'धर्मक', 2. स्थविरवादि (थेरवादि वाल्सिपुत्रीय, धर्मोत्तरिय, भद्रयाणिक, सम्मित्तिय, महिसासक, धर्मगुप्तक, कास्यपी, संक्रांतिक, उत्तरत्यास महासांधिक

एकव्यवहारिक, लोकोत्तरवादि, बहुश्रुतल्य, प्रज्ञापतिवादि, चैत्यक, पूर्वसेलियअपार सेलिय, सर्वास्तवादि (Vide Buddhist Sects in India-नलिनाक्ष दत्त, प्रक. 4). 3. पाली - चावगिय भिक्खु (संस्कृत-सवर्गीय भिक्षू), चिनी- लिऊ चुनपी चिन. भिक्षूंचा एक गट जो भगवान बुद्धांच्या काळात होता आणि त्यांनी विनयाशी संबंधित विविध अपराध केले होते. अस्सजी, पुनब्बसू, पांडुक, लोहितक, मेत्तिय आणि भूमज्जा अशी या भिक्षूंची नावे आहेत. हे सर्व भिक्खू सावत्थीमधील होते आणि बौद्ध व्यवस्थेत प्रवेश केल्यानंतर तीन गटांमध्ये विभागले गेले असे म्हणतात. प्रत्येक गटाचे सुमारे पाचशे अनुयायी होते. त्यांपैकी पांडुक व लोहितकचे अनुयायी हे सर्वात नीतिवान असे म्हटले जाते. ते भगवान बुद्धांबरोबर फिरत असत आणि त्यांनी इतरांप्रमाणे विनय नियमांचे उल्लंघन केले नाही.

संस्थेची ठळक वैशिष्ट्ये

- १) "बुद्धसासन" हे त्रैमासिक नियमित सुरु आहे.
- २) रविवारचे पालि भाषा वर्ग सुरु आहे.
- ३) पालि वाङ्मय परिषदा वर्षातून एकदा साजरी करण्यात येते.
- ४) लेणी, स्तूप, पगोडा व इतर पुरातन स्थळांवर अभ्यास सहल नेली जाते.
- ५) पालि भाषा तत्वज्ञान विषयी तज्ञ व विद्वान विभूतींची व्याख्याने आयोजित करण्यात येतात.
- ६) "आचार्य बुद्धघोष" नावाचे संदर्भ ग्रंथालय सुरु असून त्याच्या लाभ विद्यार्थी व इतर जिज्ञासूंना देण्यात येतो.
- ७) ग्रामीण व शहरी भागात पालि भाषेचा प्रचार व प्रसार करीत आहेत.
- ८) पालि वाङ्मयावर महत्वपूर्ण ग्रंथ प्रकाशनाच्या वाटेवर आहेत.
- ९) संस्थेतर्फे दर वर्षी साजरे होणाऱ्या परिषदेत पालि भाषेचा उत्कर्ष, संशोधन, प्रचार व प्रसार करणाऱ्या व्यक्ती तसेच संस्था यांना "पालि भूषण" पुरस्कार दिला जातो.
- १०) पहिल्यांदाच राष्ट्रीय तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवर पालि विद्वानांची मान्यता घेवून संस्था "पालि दिन" साजरा करीत आहे.